

הרב חיים רפופורט
דומ"ץ בעיר לונדון יצ"ו

בענין הדפסת הגמרא עם תרגומים ופירושים חדשים

נחלקות לכמה סוגים: ש"ס 'מתיבתא' מטעם מכון 'עוז והדר'; ש"ס 'לובלין' הי"ל ע"י מכון 'המאור', והכי מפורסם: ש"ס מהדורת 'שוטנשטיין' שהוציאו לאור מערכת 'מסורה' ובלע"ז 'ארטסקרול' – בתחלה באנגלית, ומאוחר יותר – גם בלשון הקודש.

ובשנים האחרונות יצאו כמה ראשי ישיבה ורבנים בטענות ותואנות במיוחד נגד 'גמרות ארטסקרול' וגזרו עליהם שלא יעלו ולא יבואו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וכל שומר נפשו ירחק מהם.²

יש שכתבו שגמרות אלו פסולות לבא בקהל מטעם 'חדש' אסור מן התורה, שהרי אבותינו ואבות אבותינו לא השתמשו בגמרות מתורגמות ומבוארות⁴ ואין לנו לשנות (אפילו כי הוא זה) מדרך ישראל סבא. יש שהאריכו בגנות 'גמרות ארטסקרול' מכיון שלדעתם הרי

בענין מה שחדשים מקרוב באו להדפיס את הש"ס בתרגום ללשון הקודש בסגנון המובן גם להמתחילים לשוט בים התלמוד, וגם ביארוהו באר היטב 'בשבעים לשון', והוסיפו פירוש ודברי הסברה להקל על הלומדים ולשבר את האוזן, ועכשיו יצאו עליהם עוררין בטענות ותואנות על הגמרות המבוארות, ולדעתם קלקלו המחברים יותר ממה שתקנו והפסד הגמרות מרובה משכון.

והנני בזה להביע את דעתי העני' לאחרי הקדמת תפלה לנורא עליה שאנצל משגגה ותקלה ולא אכשל בדבר הלכה.

ענף ראשון

פירושים חדשים ומחודשים לתלמוד

מענות הרב אליקים שלעזינגער והרב נתן יוסף מייזעלם ודעימיהו
(א) הנה הגמרות המבוארות הי"ל בימינו

1. הגאון ר' יצחק טובי' ווייס שליט"א, "רב ואב"ד לכל מקהלות האשכנזים בירושלים עיה"ק", כתב מכתב הסכמה לגמרא מהדורת 'מתיבתא' ביום ג' לסדר בשלח תשס"ו. 'הסכמה' בפ"ע נכתבה ע"י ה"בית דין צדק לכל מקהלות האשכנזים שע"י העדה החרדית בירושלים עיה"ק" [ובתוכם הגאון ר' משה שטרנבוך שליט"א]. – תאריך ההסכמה כ"ג שבט תשס"ו.

2. מכתביהם ומאמריהם של כמה מהרבנים המנגדים ל'ארטסקרול' נדפסו בקובץ חידושי תורה 'האמת והשלום' לעניני הלכתא ושמעתיא ואגדתא (י"ל על ידי חבורת בני הכוללים ברוקלין נ"י), גליון א', שנת תשס"ג, במדור מיוחד 'צרופה אמרתך מאד'.

3. כ"ה בשו"ת חתם סופר בכ"מ, ומהם: 'חאו"ח סימן כ"ח (לענין העמדת הבימה באמצע ביהכנס'): 'והכלל החדש אסור מן התורה בכל מקום'; שם סימן ק"ל: 'והחדש אסור מן התורה בכל מקום ורבי אליעזר שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם (סוכה כז, ע"ב. יומא סו, ב), אמר אף החדש אסור בכל מקום (קידושין לו, רע"א במשנה) והוא הלצה נאה'; שם סימן קמ"ח: 'ואני שונא חדשות, ומרגלא בפומי החדש אסור מן התורה בכל מקום'; שם סימן קפ"א (לענין שיעור אתרוג): 'וכך יפה לנו שלא להביע את ישראל ב'חומרות'! חדשות שלא שערו אבותינו, ומלתי כבר אמורה החדש אסור מן התורה בכל מקום'; 'אה"ע ח"ב סימן כ"ט: 'החדש אסור מן התורה בכל מקום, אל יחדש דבר ויניח כמו שסדרו הראשונים'; קובץ תשובות סימן נ"ח: 'ודברי עשו פרי בעירי ובמקומות המקשיבים לקול, היינו החדש אסור מן התורה בכל מקום ובכל זמן, ובזמן הזה יותר ויותר'.

והעירני ידידי הגר"ב אובערלענדער, גאב"ד דק"ק בודאפעשט שליט"א, מ"מ"ש החת"ס בהסכמתו לספר 'כסף נבחר' הנדפס בפראג בשנת תקפ"ז (נעתק בספר 'לקוטי תשובות חתם סופר', לונדון תשכ"ה, חלק ההסכמות סי' יט): 'מאן דתני הכי לא משתבש, כי לא ניהג בפלפול הנהוג המבלבל דעות הישרות ... אדרבה הספר הזה יהי' מורה דרך ללומדי תורה ... כי החדש אסור מן התורה בכל מקום, ונסתגר בדברי ראשונים אשר כבר הי' לעולמים ובעקבותיהם נלך'.

4. כי בנוסף לזה שלדעתם הפירוש של 'ארטסקרול' נכתב בסגנון חדש ו'מודרני' ולא ברוח ישראל סבא, הנה: (א) ברורות הקודמים, אם עשו פירוש על הש"ס הדפיסוהו בחיבור בפ"ע [או בסוף הש"ס] ו'לא הכניסו את פירושם

הן גורמות למעט את העמל ואת היגיעה בתורה ועל ידי זה תשתכח התורה (וקדושתה) מישראל ח"ו.

אבל כנראה תלונתם העיקרית של המנגדים לגמרות אלו היא ש'גמרות ארטסקרול' המירו את פירוש רש"י, רבן של ישראל, בפירוש חדש משלהם!⁶ רבנים אלו טוענים שראו במוחש שמיום שגברו ונתפשטו 'גמרות ארטסקרול' עזבו המון העם את מקור מים חיים, ה"ה הלימוד בפירוש רש"י (ושאר ראשונים ומפרשים המקובלים) ובמקום זה בחרו להם את ה'גמרות ארטסקרול' שאפשר לקרות בהן

בקלות⁷, כאדם הקורא בעתון וכיו"ב. ועל כן טוענים רבנים אלו שיש להמנע מללמוד ב'גמרות ארטסקרול', ושיש להזהיר הגדולים על הקטנים, שאם חפצי חיים הם, לא ישתמשו ב'גמרות ארטסקרול', ותחת הנעצוץ יעלה ברוש: ה'גמרא המקובלת והמסורה לנו מדור דור'⁸.

אחד מזקני ראשי הישיבות בדורנו, ה"ה הרה"ג ר' אליקים שלעזינגער שליט"א, ר"מ ישיבת הרמה בעיר לונדון יצ"ו היטב להסביר טענה זו בזה"ל: "המחברים האלה אם כי הקדימו שברצונם שלבסוף ילמדו גמרא

כפנים הגמרא, משא"כ ב'גמרות ארטסקרול' (ב) "כל הראשונים והאחרונים סדרו את פירושיהם באופן ובסדר שתחלה ילמד הלומד דברי הגמ' כצורתו וירגיש שיש בדבריהם הק' עומק שקשה להבינו ונעלם ממנו והוא לא ידע וע"י פירושן יאירו עיניו כפי' הגמ' [וע"ז] בין כמה עמקו דברי חז"ל דבכל הגה ומלה כווננו בו ורמזו בו כמה תילין הלי' או סברא"ן ו"אם אחד עושה פירוש שיתפרש ויתבאר הכל באר היטב שיוכל כ"א ללמוד בלי עמל ויגיעה ויהי' כל דברי התלמוד אצלו כשולחן הערוך זה שינוי גדול ממה שקבעו חז"ל אופן לימודה של תושבע"פ" ואכן "הפי' הזה [של ארטסקרול] שנעשה בפנים הגמ' שהגמ' יהי' נלמד כשולחן ערוך לאכול, ומוכן בהשקפה ראשונה ויריחן הקורא בו כקורא את הזמירות בלי שום הרגש שדברי חז"ל יש בו עומק שקשה להבינם הוא דבר חדש במהות התורה שבע"פ" (ממכתב הרב נתן יוסף מייזעלס זצ"ל, אבד"ק ור"מ קהל 'אבני שלמה' מאנסי ניו יארק – נדפס בקובץ הני"ל הערה 2, עמוד מא ואילך, ע"ש בארוכה).

5. "ובודאי יוציאו את דברי תורה לדברי הבאי ... ובפרט היום שרבו פריצי עמנו שלומדים ד"ת בלי שום קבלת עול מ"ש ועול מצות רק לראות יופי החכמה ... לחזק את דיעותיהם הנפסדות"; "אם לומד בפירוש החדש הזה שנעשית להיות ערוך ומוכן לפני הלומד וטרם עמל בו כבר נהיר לי' כול' שמעתא הרי אינו מרגיש שיש עומק ושכל עליון בדברי חז"ל אשר קצרה השגת האדם מהשיגו וא"א לירד לסוף דעתם הרחבה בלתי היגיעה העצומה, אלא מדמה בנפשו שהם דברים פשוטים ומושגים בשכלו הפשוט, ובמילא יכניס הלימוד הלזה ההיפוך מהתכלית שצריכין להשיג ולהיות ח"ו בכלל יבש חצץ נבל ציץ ... ועוד חששא שיש אם ילמוד בזה השי"ס עם ביאורה דיתרגל הלומד ברעיונו דכמה פשוט דברי חז"ל וקל להבינם בשפה ברורה (כה יחשוב עכ"פ) ועי"ז ימאס עוד להעמיק עצמו בדברי החכמים ולסבול עומק דברי רש"י והתוס' ולייגעו על דבריהם" (ממכתב הרב מייזעלס הנ"ל – אות ב אות ה).

6. ואולי מפני זה לא יצאו לקטרג על הפירושים החדשים לתלמוד ירושלמי שי"ל בשנים האחרונות – כיון שאין עליו פירוש רש"י. ועצ"ע.

7. "התחילו הרבה בני אדם ובפרט בני הנעורים ללמוד לכתחלה רק הגמרא עם פירושה ולא דברי רש"י כלל – ויש שעדיין מביטים בדברי רש"י לאומרה בלחש כמו שאומרים איזה סגולה" – "וזה ודאי שלא הסתפק אדם מעולם שלעזוב לימוד רש"י ללמוד פירושם הוא הירוס כל סדר השתלשלות התורה לישראל ... ואחריתה מר כלענה ... ובאמת גם מדפיסי הש"ס הלזה חששו לזה וכתבו כן בהקדמתם רק סמכו שלא יגרום למיעוט לימוד דברי רש"י – ועינינו רואות להיפוך ... וע"כ בודאי צריך להרחיק הש"ס הלזה מתוכנו ולהחזיק בדרך הישן" (מכתב הרה"ג ר' הלל וויינבערגער אבד"ק סערדאהעלי דיין ומו"צ ד"ק נייטרא בענין "הש"ס החדש היור"ל ע"י הוצאת אר"ט סקרא"ל בלה"ק" נדפס בקובץ הני"ל הערה 2, עמוד נו ואילך); "יש כבר מהמון עם שאין לומדים דברי רש"י רק מתחילין הש"ס עם הפירוש החדש ואח"כ מביטין קצת בדברי רש"י, ואין ספק שזה שינוי עצום בסדר השתלשלות התורה לישראל, ואלמלא הי' זה בדור ישן הי' צועקין ע"ז בכל מקום" (ממכתב הרה"ג ר' יואל מארגענשטערן שליט"א אבד"ק שארמאש מאנרא נ"י יצ"ו – נדפס עם עמוד ס ואילך).

8. וכבר אקדמ' לטענתי' הרב אברהם איתיאל גורביץ בתחלת ספרו 'אור אברהם' על ספר שמות (ירושלים תנש"א) ב'אקדמות מלין' אות ג עמוד 18 ואילך; שם האריך בגנות "מה שהודפס בזמן האחרון במדינה שמעבר לים, תרגום ופירוש בלע"ז המדוברת שם, לכמה מסכתות מש"ס בבלי, ובו גם מכתבי הסכמה וברכה רבנים שליט"א מאותו המקום, ונימוקיו דומים בחלקם עכ"פ לנימוקי הרבנים הנ"ל בפנים ובהערות הקודמות. אך מכיון שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד וגם יש בדברי הרב גורביץ הוספת נופך מיוחד מדילי' ע"כ אעתיק מדבריו תורף טענותיו, ואלו הם: (א) דאין ראוי לשום אדם לעשות פירוש באופן שזה יקל מהמעמל והיגיעה ומסירות נפש בלימוד התורה". [נא עליוס דיתכן שיהי' יוצא מן הכלל לענין זה והיינו "אם אדם הוא אמנם בדרגה זו

תשובה למענותיהם

(ב) טרם אענה על טענות אלו, אקדים ואומר שאם טענותיהן נכונות הן יש לפסול גם את הגמרות המבוארות של 'מתיבתא-עוז והדר' ושל ש"ס 'לובלין' הנ"ל, כי בשלשתן איכא הני תלתא: (א) דבר 'חדש' שלא עשו (ואולי לא שיערו) אבותינו ורבותינו נוחי עדן; (ב) ביטול העמל והיגיעה בדברי תורה; (ג) גרמא לעזיבת הלימוד והעיון וההעמקה בפירוש רש"י.¹¹ ואפילו את"ל שאין שלש המהדורות שוות במידת החידוש וביטול העמל וכו', מ"מ אין חילוק זה אלא בשיעור הנוק ולא בעצמיותו ובוודאי גם 'חצי שיעור' אסור בכגון דא.

אבל נראה שבאמת אין טענות אלו עומדות בפני שבט הביקורת; דכלפי טענת 'חדש', הרי חדש זה הותר מראש על ידי כל הפוסקים

פירש"י בפנים, אבל למעשה במציאות נטו מדרך המקובל בכתיבת פירושם ועשו ר"ל כמין תרגום על הגמ' בלה"ק והכינו כל טעדיק שהקורא ילמד רק דבריהם ונדמה לו שהעיון בגמ' הק' ופירש"י הוא רק למותר ר"ל, וואם כי יתכן שבאו בזה לתקן לפי דעתם המשובש, אליבא דאמת אינם אלא מסכנים ולא שמו לב כלל לעיקר אמתה של תוה"ק, הגמ' ופירש"י שהם לנו שורש תורה שבע"פ אשר כל דבריהם, כל דיבור וכל תג הוא למעלה בקודש עמוק עמוק מי ימצאנו, הן בנגלה והן בנסתר ... אבל מי שקורא בפירוש זר של המדמים להיות מתרגמי הגמ' הק' לא יוכל לזכות כלל לאור התורה ומעלות' למעלה בקודש ודביקותו בתורת אמת נמנע ממנו, ומי יודע אם יזכה לזה גם אח"כ שכבר חשכו עיניו בקריאתו הקלה כי יחסר לו פתח דבריך יאיר".¹⁰

שיוכל לעמוד על גליו ולהעיד ולהכריז קבל עם ועדה לפני הקב"ה, שכל מה שעשה הוא אך ורק לשם שמים ממש, בלי שום צד תועלת והנאה עצמית כלל וכלל, וכי יוכלו כבוד הרבנים שליט"א לומר בביור, דכך היא באמת דעתם וכוונתם של כל הרבים העוסקים במלאכה זו, ע"ש היסוד לדבר זה. ואכ"מ לפלפל בדבריו; (ב) "לבא ולשנות צורת ועצם יסוד ענין התלמוד והש"ס, דענינו בלי ספק העמלות והיגיעה בהבנתה ובשקלא וטריא דידה וכדומה, והרי ודאי דמשום כך הוא דנסדר ע"י רבינא ורב אשי באופן זה שהסתום בו מרובה על המפורש ... והרואה המבין בלשון התרגום והפירוש הזה, הרי יראה דאמנם הקילו המתרגמים בזה, עד שמעתה שוב אין צורך אפילו לעיין בלשוננו הזהב של גדול המפרשים רש"י ז"ל ... וכי ה' עולה על דעתו של מאן דהו מיום שכתב רש"י את פירושו על הש"ס ועל התורה, דשייך או דאפשר ללמוד סוגיא כל שהיא בלי עיון מעמיק בפירוש רש"י המקורי, אתמהא"; (ג) "עוד הוסיפו בש"ס חדש זה, הערות מאליפות בשולי העמוד ... והיינו דהחליט המחליט דבקטע זה יש לבאר הגמ' כדרכו של המאירי, ובקטע אחר כדרכו של הריטב"א, ובמקום אחר יש לפרש הדבר כהרשב"א, ובדף שני יש לפרש הדבר כהמרש"א, ובשורה זו יש לבאר כדרכו של הקרן אורה וכיוצ"ב, ודבר זה נקבע בכתב ובדפוס בכריכה אחת עם הגמרא. והרי על כגון זה כבר צווחו גדולי הדור בזמן האחרון ממש ופירסמו הדברים בכתב ... דמי הוא זה בדור הדל והעני בדעת הזה שיוכל לקבוע דבשורה זו יש לפרש כראשון זה ובשורה השני' יש לפרש כראשון אחר, הכל לפי הכרעתו של הכותב התורן, וכדי ביון וקצף" וע"ש עוד בארוכה.

9. "עוד יש לחשוש דבהמשך הזמן יתגלגל הלומד עם זה הביאור א"פ שמתחלה עוד לומד רש"י מקודם אבל בהמשך הזמן ילאה עוד ללמוד פרש"י להבין פשטי הגמרא שיחשב לו ליתרון ... וידוע המליצת אמת שאמרו דעל טיפת דיו מדברי רש"י צריכין לישב שבעה נקיים וא"כ היאך אפשר להחליף ללמוד הביאור הזה שעשה א' מזמנינו בחילוף הביאור בדברי רש"י אשר כל דבריו ברוה"ק ותורת אמת ה' בפיו ושפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו ובאתרא דיכול ליעול בשרא וכוורי ליעול ירקא, בתמי" (ממכתב הרב מייזעלס הנ"ל הערה 2, אות ז, עמוד מח).

10. מכתב הגר"א שלעזינגער נדפס בקובץ הנ"ל הערה 2, עמוד נ ואילך. בתחלת דבריו כתב שדברי הרב מייזעלס הנ"ל הם 'קילורין לעינים ומעשה אומן מפליא שהרחיב הדיבור בזה בקושט דברי אמת מסמרים נטועים ואין מה להוסיף ע"כ באתי רק בקוצר דברים כיהודה ועוד לקרא". ובסוף דבריו הוסיף על הגמרות ארטסקרול' בזה"ל: "עלובה עיסה שנחתמה מעיד [עלי], כי עיקר המסכים והעומד מאחורי הענין הוא רב אחד ידוע שכל דרכו ושטתו הוא היפך דרכם של רבותינו האמיתיים מוסרי התורה, וגם בין שאר המסכים לא מצאתי מי שמוסמך עלינו ללכת בדרכיהם ומה לנו ולהם אנו בדין בדרך המלך בן ויקיים בנו ולא ימוש תוה"ק מפניו ומפי זרענו ישן מפני חדש תוציאנו בספר עזרא המונח בקוה"ק בלי שום שינוי כלל".

11. אף שבנוגע להתלונה השלישית אפ"ל שהטיבו עורכי מהדורת 'מתיבתא - עוז והדר' שעשו מדור מיוחד לביאור דברי רש"י שבו נלקטו דברי המפרשים המבארים את דברי רש"י וכו' [ועד"ז עשו לפירוש התוס'], משא"כ במהדורת 'ארטסקרול' שמי שירצה לעיין בפירוש רש"י ותוס' יצטרך לקנות גמרא אחרת עם פירוש המהרש"א, המהרש"ל ומהר"ם וכו'.

תדע, שהרי הגאון ר' משה שמואל שפירא זצ"ל אשר יצק מים על ידי הגרי"ז מבריסק זצ"ל החזיק בידי המו"ל את סדרת הספרים 'שערי תוספות' שחיבר צורבא מרבנן בשנים האחרונות,¹³ שכל כולם אינם אלא תרגום וביאור דברי התוס' בלשון קל (צמוד ללשון התוספות), ומטרתם היא להקל על התלמידים שלא יצטרכו להתייגע כ"כ עד שיבינו את דברי התוס' כפשוטן. וע"כ דס"ל להגאון ר' משה שמואל שהוא משום ד'אין בזה מניעת גיעת התוה"ק אלא, אדרבה, [ע"י] שנקל עליהם להבין פשט דברי התוס' יהי' להם בנקל יותר להתעמק וליגע עצמם בעומק דברי התוס'.'¹⁴

[ועד"ז מצינו שהרבנים הגאונים חברי הבר"צ שע"י העדה החרדית בירושלים תובב"א כתבו הסכמות לכו"כ מסכתות מן ה'תלמוד הירושלמי' שיצאו לאור עם פירוש 'אור יעקב' על ידי מכון 'פרי מגדים', והוא פירוש חדש הצמוד לגמרא עצמה¹⁵ ובו נ"תבארו סוגיות הירושלמי באופן קל ונפלא אשר ירוץ בו הקורא וטוב הדבר הן ללומדים צעירים וגם ללומדים מופלגים ... להפיץ את דבר לימוד תלמוד ירושלמי שהי' עד עתה כספר החתום".¹⁶ הרבנים הגאונים: ר' משה ארי' פריינד "רב ואב"ד לכל מקהלות האשכנזים פעיה"ק ירושלים תובב"א"; ר' ישראל משה דושינסקי; ר' ישראל יעקב פישר; ר' בנימין ראבינאוויטץ; ר' משה שטרנבוך; ר' אברהם דוד הורביץ – חברי הבר"צ לכל מקהלות האשכנזים ע"י העדה החרדית פרו"ח פעיה"ק ירושלים תובב"א" באו כולם על החתום ולא חששו למיעוט היגיעה ועמלה של תורה.¹⁷

וגדולי ישראל בדורות קודמים שהתירו את ספר ה'מדריך' על במתי ים התלמוד' ועוד חיבורים כמותו, וטעמם ונימוקם עמם, וכפי שיתבאר לקמן (ס"ג ואילך) בארוכה. וע"כ דס"ל לגדולי חכמי ישראל דיש מקום לחדש תרגומים ופירושים הצמודים לגמרא עצמה כאשר נתמעטו הלכות ונתקטנו המוחין. ודוקא מפני שקטנם של הראשונים עבה ממתנינו וכיחס לערכם הרי אנו ובנינו כחמורים, בבחי' איש בער וכסיל, הרי אנו זקוקים לחיבורים, תרגומים ופירושים מיוחדים, לעזור את העניים בדעת ולפתוח להם פתח להבין צורתא דשמעתתא.

וכלפי טענת העדר היגיעה, הנה נוסף ע"ז שיש צורך בגמרות אלו עבור בעלי בתים הטרודים בפרנסתם ואין להם זמן וכח להתייגע בתורה כ"כ (אשר מטעם זה חזק בעל 'בית הלוי' את ידי מחברי ה'מדריך' וכמשי"ת לפנינו בעז"ה) הנה עוד זאת אשיב למעניתם:

חדא, כמ"ש הרה"ג ר' שמעון שוואב זצ"ל¹² בביאור התועלת שבתלמוד בבלי מתורגם ומבואר בלשון המדוברת, שהוא "למשש עזר לאותם שעדיין אינם יכולים ללמוד לעצמם ... עד עת אשר השלהבת של הבנת סגנון הש"ס עולה מאל"י בס"ד".

ועוד, דמי יימר שצריכים התלמידים המתקשים מאד בלימודם להתייגע הרבה על פירוש המלות ולבלות את כל ימיהם בהבנת פשטות דברי הגמרא, הרי לכאורה יש מקום לומר דמוטב שיבינו את התיבות והשק"ט כפשוטה בלי יגיעה יתירה, וינצלו את זמנם וכשרונותיהם להתייגע ביגיעה עצומה להבין עומק דברי הגמרא ורבותינו הראשונים.

12. בהסכמתו להתלמוד בבלי מהדורת 'ארטסקרול' (באנגלית).
 13. 'שערי תוספות' יו"ל ע"י 'מכון תם – תוספות מבואר' בירושלים עיה"ק תובב"א.
 14. דברי האדמו"ר מביאלא שליט"א, אב"ד דק"ק לוגנו, שווייץ בהסכמתו – נדפסו בתחלת ספרי 'שערי תוספות' הנ"ל.
 15. יש להעיר שפירושי גדולי הדורות כגון פי' בעל קרבן העדה ופי' הפני משה וכיו"ב נשמטו ממהדורא זו ועוד מהדורות רבות כיו"ב.
 16. מלשון הסכמת הרה"ג ר' חיים פנחס שיינברג שליט"א למהדורתם ופירושם.
 17. בנוסף להסכמת הבר"צ הנ"ל נדפסו במהדורא זו הסכמותיהם של: (א) האדמו"ר בעל פני מנחם מגור זצ"ל;

בדברי הראשונים; יאבד עולמנו מפני השוטים, בתמי"!

מענת הרב גארעליק שליט"א

(ג) אמנם הלום ראיתי את מ"ש הרה"ג ר' מרדכי לייב גארעליק שליט"א שיצא לדון בדבר חדש, אשר על כן קרא תגר על הפירושים החדשים לתלמוד בבלי שמדפיסים בימינו. הרב גארעליק פתח בזה"ל: "בעוונותינו הרבים חדשים מקרוב באו והעיוז בדורינו זה (עפ"ד רז"ל)²⁰ בעקבתא דמשיחא²¹ חוצפה יסגי) לבנות את תורתנו הקדושה והדפיסו פירוש שלהם על התלמוד מה שלא החציפו אף אחד מהחדדים בהדורות שלפנינו", עיין בדבריו בארוכה – שלא גמר עליהם את הקטרוג.

וכל כך למה? כי לא כל הרוצה ליטול את חלקו בלימוד הגמרא יבא ויטול. הרב גארעליק סובר שלימוד הגמרא איננו נחלת ההמון. הגמרא נמסרה רק ליחידי עם סגולה הממיתים א"ע באהלה של תורה ואינם חושכים כל מאמץ ועמל בלימודם. להללו ברור (לו) שאין צורך בגמרות המבוארות. ולהתלמידים שאינם חפצים בעמלה של תורה [או שאינם יכולים להתמסר אליה] כדבעי למהוי, הרי, אדרבה, מי בקש זאת מידם רמוס חצרי; מוטב שלא ילמדו גמרא כלל! ואם ירצו לצאת יד"ח מצות ת"ת, יקבעו עתים ללימוד הלכות פסוקות וכיו"ב.

הרב גארעליק טוען שעצם המטרה שהציבו להם מחברי הגמרות המבוארות, דהיינו שיהא התלמוד בבלי ספר השוה לכל נפש, להקל על

ועד"ז יצאו לאור במשך השנים האחרונות עוד מהדורות חדשות של התלמוד הירושלמי עם פירושים חדשים הצמודים ללשון הגמרא, אשר הצד השווה שבהם הוא שבאו לתרגם ולבאר את דברי הירושלמי באופן שיוכל אפילו אדם פשוט ללמוד בו בנקל. וכבר התחיל במצוה זו הגאון ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל¹⁸ אלא שלא זכה לברך על המוגמר ומקום הניחו לאחרים להתגדר בו. וע"כ דס"ל לכל הני רבוותא דגם עם עזרת הגמרות המתורגמות והמבוארות עדיין ישאר מקום בראש לעמל ויגיעה עצומה כדי לפענח את צפונות הירושלמי ולהבין את תעלומותיו.¹⁹

וכלפי הטענה השלישית שהמירו את דברי רש"י שנכתבו ברוח הקודש בדברי מחברים בני זמננו, הנה טענה זו כחה יפה כלפי אלו אשר נרפים הם ובנהמא דכיסופא ניהא להו ואשר בגלל זה הוא שעזבו את הלימוד בדברי רש"י ושמנו את כל עיונם בגמרות המבוארות ורק 'ארטסקרול' ו'עוז והדר' למו. אבל אלו התלמידים המשתמשים בגמרות המבוארות כדקא יאות, דהיינו רק בתור 'ראשית דעת', כדי שעיי"ז יוכלו לבא לעמק העיון והיגיעה בדברי רש"י ושאר ראשונים ולא יתעכבו כל ימיהם בפירוש המילות ובהבנה שטחית, מה פשעם ומה חטאתם ולמה יוגרע חלקם? ומאחר שראינו בחוש שישנו תועלת נפלא בגמרות אלו עבור תלמידים אלו, איך אפשר לדרוש מהמור"ל שיפסיקו להדפיס את הגמרות המבוארות וימנעו בר מאלפים ורובות בגלל התלמידים העצלנים שרפו ידיהם מלהתעמק

(ב) הרה"ג ר' חיים פנחס שיינברג שליט"א; (ג) הרה"ג ר' שמואל הלוי ואזנר בעל 'שכט הלוי' שליט"א ["להגיש לפני לומדי למה פירוש מספיק וקל ההבנה על הירושלמי"]; (ד) הגאון ר' ברוך רב פורבסקי שליט"א.

18. ראה 'דוגמא מפירוש "הפשט הפשוט" על הירושלמי – בבא קמא פרק ראשון' נדפס בקובץ 'מוריה' שנה עשרים ואחת, גליון רמא-רמב, (אדר תשנ"ו), עמוד מב ואילך.

19. ועד"ז יצאו לאור כמה מסכתות של התלמוד הירושלמי עם ביאורים מסודרים ע"פ שיעורי הגר"ח קניבסקי שליט"א על גליון הירושלמי [ובהשמטת הפירושים הישנים]. ובשנים האחרונות יצאו לאור ארבע מסכתות מן התלמוד הירושלמי (יומא, סוכה, תענית וסנהדרין) עם פירוש 'אור שמחה' (ע"ש האדמו"ר בעל 'לב שמחה' מגור זצ"ל) בהוצאת 'מעפל התלמוד הירושלמי' אשר בעיר ערד באה"ק ת"ו עם הסכמת האדמו"ר בעל פני מנחם מגור זצ"ל.

20. סוטה מט, רע"ב.

21. בסוף הגלות לפני ביאת משיח (פירוש רש"י עמ"ס סוטה שם).

המדה, ואדרבה: גדולי ליטא, ובמיוחד ראש ישיבת וואלאז'ין ובעל 'בית הלוי' מייסד 'בית בריסק' והרב בעל 'משך חכמה' ו'אור שמח', גילו דעתם, 'דעת תורה', שנכון הדבר מאד לקרב את ים התלמוד – עד כמה שאפשר – אל הנוער ואל המון העם, ותמכו את העוסקים בקיצורים וליקוטים, ביאורים ופירושים, המיועדים להקל על הלומד ולפתוח פתח לעמי הארץ שגם הם יהנו קצת מן האור כי טוב הגנוז בתלמוד.

ומתוך הדברים יראה המעיין גם סתירת הרב גארעליק ודברי והרב מייזעלס ודעימייהו שפסלו את הגמרות המבוארות גם מדין 'חדש' וכיו"ב, שהרי לפנינו יתבאר שבעצם אין כל חדש בהגמרות המבוארות, ושפיר קיימו מדפיסי הגמרות המבוארות את מה שקיבלו כבר בשמחה גדולי הפוסקים מקדמת דנא וכמ"ש לעיל.

מ'עשה רב' – דלא כשיטת הרב גארעליק והרב מייזעלס

(ד) מעשה שהי' כך הי': בשנת ה'תרמ"ב, בעיר פרעסבורג, נדפס "ספר המדריך על במתי ים התלמוד"²³, פרי עמלם של שני אחים: הרב אברהם זינגר והרב בנימין זאב זינגר. ספר זה הי' בעצם 'תלמוד מבואר', או, ליתר דיוק, סוגיות מלוקטות, קלות וגם חמורות, מתוך תלמוד בבלי²⁴ עם ביאור חדש, קצר וקל

כל מי שירצה ללמוד גמרא, ה"ה נטי' מדרכי התורה והמסורה, אשר סופה מי ישורנה. אף הוא תבע את מתרגמי ומפרשי התלמוד על עלבון התורה, "שגרמו שתיעשה התלמוד הקדושה [!] כמו ספר קריאה ביכעל השוה לכל נפש", וקרא עליהם את המקרא²² "פִּי דְבַר ה' בְּזָה וּגו'." עכ"ל.

והנה מתוך דברינו הנ"ל (ס"ב) המצא תמצא גם תשובה לטענתו של הרב גארעליק, כי אי אפשר להכחיש את המוחש שישנם תלמידים שמאסו בחיי עידון ובחרו להקדיש את חייהם להדבק בחיי נצח ע"י העמל והיגיעה בתורה, ומ"מ זקוקים הם לגמרות מבוארות בתחלת לימודם.

אמנם לגופו של דבר יש לעיין אם שיטת הרב גארעליק נכונה היא, דהיינו שאילו היינו יכולים להעמיד הדת על תילה הי' לנו לסגור את דלתות שערי התלמוד בפני אלו התלמידים שאינם מתמסרים ללימודם בכל מאדם ועוסקים רוב ימיהם ושנותיהם בלימודים ועסקים שונים ומשונים. וכיון ששערי הוויכוחים, התירוצים והחילוקים אין להם סוף, ע"כ לא אעלה על הכתב את מה שיש לטעון ולהוכיח בזה מגמרא ומסברא, ולא באתי אלא להראות מקום לו, להזכיר את הנשכחות: איך הורו בכגון דא הגאונים הגדולים בדורות שלפנינו. ומדבריהם נראה שבמכתח"ה הפריז הרב גארעליק על

22. פ' שלח טו, לא.

23. על דבר הספר והפולמוס סביבו, ראה מאמרו של ידידי הרה"ח ר' יהושע מונדשיין שליט"א, 'ספר ה"מדריך" והפולמוס סביבו' – נדפס בקובץ תורני 'זכור לאברהם' תש"ס-תשס"א, עמוד שמט ואילך. כמה פרטים ע"ד הספר שהובאו לקמן לקוחים מתוך מאמרו.

24. החלק הראשון נחלק לשני כרכים (שתי "מחברות"), ובכל כרך עשרה פרקים; לפני עשרת הפרקים הראשונים באו חמשה פרקי משניות ממש' אבות, כשהם מסודרים לפי סדר הדורות של החכמים. ואלו הם עשרת פרקי הכרך הראשון: א] שמונה סוגיות בענין תלמוד תורה, שבר המצוה ועונש החטא; ב] שבע סוגיות בענין מועדים ותעניות; ג] תשע סוגיות בענין ברכות; ד] שש סוגיות בענין קריאת שמע ותפלה; ה] שש סוגיות בענין קריאת המגילה וקריאת התורה; ו] תריסר סוגיות בענין חג הסוכות ומצותיו; ז] תריסר סוגיות בענין שבת וחנוכה; ח] שמונה סוגיות בענין יום טוב; ט] שמונה סוגיות בענין חג המצות, קידוש והבדלה; י] שש סוגיות בענין קרבן הפסח ושאר הקרבנות. ואלו הם עשרת פרקי הכרך השני: יא] שמונה סוגיות בענין מס' חולין; יב] שבע סוגיות בענין מציה ואבידה; יג] שש סוגיות בענין פקדון ושומרים; יד] עשר סוגיות בענין נזיקין; טו] שש סוגיות בענין גזילה וגניבה; טז] תשע סוגיות בענין הלוואה וטענה ושבוטת הדיינין; יז] ארבע סוגיות בענין פועלים ושכירות; יח] תשע סוגיות בענין מכירה וקנין; יט] תריסר סוגיות בענין בית דין ועדות, קידוש החודש ועיבור השנה; כ] שמונה עשרה סוגיות בענין נדר, נזירות ושבוטה. (במנין הסוגיות של הכרך השני יש הבדלים בין התוכנית המפורטת בתחילת המחברת הראשונה, לבין הביצוע בפועל; בסך הכל נוספו חמש סוגיות, ורק בפרק י"ט נגרעה סוגיה אחת). בחלק השני "אשר נקוה להוציא אורה ג"כ

בכמה דוגמאות מהמכתבים שכתבו גדולי ליטא, מהם גם שהתייחסו לטענות מעין אלו שהעלו הרבנים הנ"ל בימינו, ומדבריהם נוכל ללמוד 'דעת תורה' גם לענייננו.

שיטת הנצי"ב על 'תלמוד מבואר'

ה) הגאון הגדול הנצי"ב זצ"ל, שהקים עולה של תורה בישיבת וואלאזין המעטירה, כתב למחברי 'המדריך' בתו"ד: "הגיעני מכתבם בליות ס' המדריך, אשר הורו והוגו לבבם לעשות לטוב לפני האלקים החפץ להגדיל תורה ולהגדיל ילדי ישראל לראות וליהנות לאורה ... אחרי כי נדרשה פעולתם לפי המקום והזמן, כאשר קיימו ואישרו פעלם גאוני הדור יברכם ה', גם אני אמינא לפעלא טבא יאושר חילם, וזכות הרבים יעלה לרגלם, ואור זכות התורה עליהם בהלם, דעבדי שלא תשתכח תורה בגבולם".

במכתבו זה העיד הנצי"ב שבמקומו ובמדינתו (בזמנו) לא הי' צורך בחיבורים כאלה, אבל הסכים שיש מקומות וזמנים ש'תלמוד מבואר' בסגנון קל המושך את הלב הרי הוא בבחי' 'סם החיים' להטועמים ממנו.

שיטת הגרי"א ספקטור מקאוונא

ו) הגאון הגדול, בעל שו"ת באר יצחק, נחל יצחק וכו', ר' יצחק אלחנן ספקטור מקאוונא הודה למחברי המדריך על זה שכברוהו "בספרם היקר שכוננו בתבונות לתועלת ילידי ב"י, להדריכם במסילה העולה בית א-ל ולנהלם באורח מישור ומסוקל עד אשר יבואו

המבוסס על פירוש רש"י לגמרא – עם שינויים והוספות לפי דעת המחברים ונטיות שכלם וכו' 25 – ועוד עיונים והערות שכינו המחברים בשם 'תוספות'!

בשער הספר 26 תואר מהותו בזה הלשון:

"ליקוטי הש"ס עם פירש"י ותוספות, קבוצת סוגיות נאות מצד הנושא וההויה, למתחילים בלמוד משנה וגמרא, מסודרות בדרך העולה מקל לחומר, לחנך התלמידים עפ"י דרכם והשגתם ולהדריכם בטח ונכון אל בית התלמוד פנימה. ולפי ענין הסוגיות נספחו עליהן מצומדות אגדות ומשלים ודרשות ג"כ מכל הש"ס, להסב עין התלמיד על כל שכיות החמדה ולהעיר ולעורר בלבבו מוסר ויראת ה', אהבת התורה וחשקת הלמוד. ונוסף עוד הערות בתרגום המלות ודקדוק הלשון והשתלשלות הקבלה, וציונים ממקום למקום על השתוות ודמיון הענין והסוגיא הלשון והמליצה, ושער גדול מבוא התלמוד נכבדות מדובר בו על מדות שהתורה נדרשת בהן ודרכי הש"ס בלשון והויה וסדר הדורות עד היום הזה".

למרות ההתנגדות לחיבור זה בקרב הרבה מרבני הונגרי' וגדולי' שטענו 'חדש אסור מן התורה', וגם התנגדו מאד לדרכי המחברים בליקוטם ובביאורם, מצינו שהרבה מגדולי ישראל אכן תמכו במפעל האחים זינגר וקראו עליהם 27 'כמה גדולים מעשה חייא'!

לאו כי רוכלא ניזיל וניחשוב את כל הרבנים שהסכימו לספר 'המדריך' כי רבים הם, ונסתפק

בקרב הימים ברצות ה' דרכנו" – יהיה רק כרך אחד, שיעסוק בכל העניינים שהיו בחלק הראשון, וכן מקצת ענייני סדר נשים (מדברי הר"י מונדישין שבהערה הקודמת).

25. מחברי המדריך הבהירו שההשמטות וההוספות שעשו בדברי רש"י, אין זה "מטעם שנחשוב חלילה שדברי רש"י ז"ל צריכים תקון מצד עצמם, או שאנו כדאי וראויים לתקן", אלא רק "לפי תכלית המלאכה" – כדי להתאים את הפירוש לילדים בתחילת לימודם. עוד הוסיפו לכתוב בענין זה: "ולמותר להזכיר כי כן נטה לפעמים מפירש"י ז"ל גם הרע"ב ז"ל שנמשך אחריו תמיד, ונכרו של רבינו ז"ל הרשב"ם ז"ל, אשר תפס לשוננו ברוב המקומות שמצא פירושו ומ"מ לפעמים נטה ממנו. וכיו"ב הפי' לס' הרי"ף ז"ל הנובע כידוע מפירוש ז"ל, אבל במקום שלא העתיק הרי"ף ז"ל כל הסוגיא בשלמות ורש"י ז"ל סמך בפירושו על אותו הענין שנשמט, שינה המפרש לפעמים לפי הצורך. וכ"ש שאר מפרשי משנה וגמרא, אשר מעיקרא בחרו להם דרך אחרת. אבל לא מטעם שיהשבו חלילה שיש מגרעת בדברי רש"י ז"ל מצ"ע".

26. חלק ראשון מחברת א.

27. כלשון הגמרא כתובות קג, ע"ב.

קבל עם, אשר בדברות הראשונות כבר נאמר בהם כי טוב לחנוך בני הנעורים להשריש בלבבותם ולהרגילם בתורת ה' מילדותם, והנני גם אני נטפל לעושי מצוה ונותן להם ידי יד כהה ליקח מהם גם הכרכים הבאים במחיר אשר ישיתו עליו. וברכתי ברכת הדיוט ילכו נא בכחם זה להושיע את ישראל, ויהי נועם ד' עליהם לכוונן מעשי ידיהם ופעלם ירצה לגמור את אשר החלו, וזכות הרבים תהא מסייעתם להצליח בידם חפצם. ומצוה רבה להחזיק בידם".

[ובהסכמתו של הגאון ר' צבי יהודה ראבינאוויץ-תאומים – אחיו של האדר"ת – כתב, בין השאר, ע"ד המדריך: "ואני הרואה עפ"י הנסיון, שזכיתי לספרם זה ע"י כ' אחי הגאבד"ק פאניוועז נ"י ללמוד בו בן צעיר שחנני הש"י, ותאורנה עיניו בלמודו בחשק נמרץ"].

הרי מבואר דס"ל שלתלמידים מתחילים שקצרה דעתם מלהבין תהלוכות הגמרא, נכון הדבר לערוך ולהדפיס עבורם 'סוגיות מבוארות' בסגנון פשוט וקל, וזהו הדרך "להושיע את ישראל!"

שימת ה'בית הלוי'

(ח) והנה בין הרבנים הגאונים שתמכו בספר 'המדריך' היו כאלו, אשר כמו האדר"ת ואחיו, הביעו את דעתם כי טוב הוא לנער שיתחיל את לימוד הגמרא בספר זה דוקא והסכימה דעתם לדעת המחברים שרצו לקבוע ש'לכתחילה' יהי' הסדר שילמדו ב'המדריך' ולכשיגדלו בחכמה יעברו ללמוד גמרא כהווייתה.²⁸

אבל הגאון הגדול ר' יוסף דובער הלוי סאלאוויטשיק מברסק, בעל בית הלוי זצ"ל,

הקדש פנימה ללמוד גפ"ת כראוי לבחורי חמד. ויישר כחם וחילם לאורייתא ... וזכות הרמת קרן התורה תעמוד להם ולכל המסייעים, ופועל ידיהם יהי' לשם ולתהלה לזכות הרבים ולהגדיל תורה ולהאדירה".

מדברי ר' יצחק אלחנן נראה מבואר שיש מקום להדפיס ספרים שכל מטרתם היא לעזור למתחילים שאינם מוצאים את ידיהם ואת רגליהם בלימוד הגמרא. ומדבריו נראה דנוכל ללמוד עוד שמחברי הגמרות המבוארות צריכים לגשת אל העבודה כאשר 'סוף מעשה' – שהתלמידים יבואו "ללמוד גפ"ת כראוי לבחורי חמד" – ה"ה 'במחשבה תחלה', ואז תהיינה פעולותיהם רצויות לפני אדון כל.

שימת האדר"ת מפאניוועז

(ז) הגאון הגדול האדר"ת, ר"מ וגאב"ד בפאניוועז העיד על עצמו שבהגיע כרכי המדריך אל גבולו שמח אליהם כמוצא שלל רב, וז"ל: "כל חדרי לבבי מלאו שמחה וגיל בראותי כי עוד לא אלמן ישראל מגדולי המעשה, אנשי השם העומדים לחזק בדק תוה"ק ... ואף משלומי אמוני ישראל הקדושים הרוצים לשוט במעמקי ים התלמוד, אין להם מפני קוצר המשיג ועומק המושג, וע"כ תפוג תורה ח"ו. מעתה ישמח לב אוהב עמו ותורתו בראותו היום מה טוב ומה נעים שבת אחים יחד בשבת תחכמוני, להתחכם ולהשכיל אל דברי התורה הזאת, להודיע לעם ד' את הדרך ילכו בה במסילה העולה בית אל לחנוך בני הנעורים לאט לאט, למצוא בים התלמוד דרך מן הקל אל החמור, ובמים עזים דנפשי ורדיפי מיא נתיבה. דרכיהם דרכי נעם ונתיבותיהם שלם בהלכות המאוששות ובאגדות הנחמדות ... לחבת הקדש נענתי להם והנני להגיד ישרם

28. ראה לדוגמא בהסמתו של הרה"ג ר' יוסף זכרי' שטערן משאוול (בעהמ"ס שו"ת זכר יהוסף ועוד) שכתב שפשוט הוא ספר 'המדריך' טוב לילדים "לחנוך אותם לפי דרכם בהדרגה מהקל אל החמור, להוליכם אל תדרי התלמוד בטרם אשר יוכשרו לקבל במוחם את הלמוד בסוגיות הש"ס על הסדר" וביטל "דיבת המתלוננים על כל פעולה חדשה בדרכי החנוך", ע"ש. ועד"ז בהסכמתו של הרה"ג ר' יחיאל מיכל היבנער מניזנוב (מגדולי רבני גליצ' ובעהמ"ס נחלה לישראל ומשכנות הרועים ועוד) שכתב "הבריק נגד עיני ספרם היקר המדריך ללמד את בני" רכות וקשות מיושב ... בכדי להקל על התלמידים שיוכלו לקבל בלשון צח ונקי ... וקורא אני עליכם מאמר רבי כמה גדולים מעשי חיאי, על שעשה התחכמות והשתדלות להרביץ תורה".

יגדלו בתורה בזה ראיתי לגלות לכבודכם דעת אשר לתכלית אמיתי ורצוי כזה עדניין לא יצאו ידי חובה. ולא על ידי זה שהוקל הלימוד נוכל לגדל תלמידים אשר נקווה כי מהם תצא תורה לישראל ומנהלי עם ה' לתורה ולתעודה והנסיין הורה לנו ההיפוך, כי כל אשר טעם דבשה של תורה בעמל ובזיעת אפיים בנערותו הוא לא יעזבנה עולמים גם כי יזקין. ואם נראה תלמיד אחד אשר פנה לה' עורף נדע בטח כי גם בילדותו תורתו ה' מן השפה ולחוץ לא בעמל ולא ביגיעה רק בדבר שפתיים וע"כ ה' למחסור. וע"כ הנני לעוררם אשר גם מזה אל יניחו ידם וישתדלו לעורר את חכמי וגדולי מדינתם שיראו לקבוע בתי לימוד לתלמידים בעיון ובעמק של הלכה. אם את זאת תעשו ויהי ה' עמכם לכונן מעשה ידיהם שתייהם יחד. וקורא להם גודרי גדר גם משוכב נתיבות. דברי הכותב באהבה רבה כחפצם וחפץ ידידם דו"ש ומברכם יוסף דובער הלוי.²⁹

והנה איך שיהי הפירוש המדויק בדברי ה'בית הלוי' בקשר לניצול ספר 'המדריך' עבור ילדי בית הספר וכיו"ב, מ"מ שפתיו ברור מללו שלבעלי עסקים ודומיהם טוב הספר מאד מאד.

ואף אנן נענה אבתרי: מחברי הגמרות המבוארות גרמו להצלה פורתא עכ"פ, כי גם אלה אשר ריחיים בצווארם וטרודים הם על המח' ועל הכלכלה, נובדרך הטבע לא יוכלו לעזוב את עסקיהם וללמוד גמרא כדבעי למיהוין, יוכלו – על ידי גמרות אלו – לטעום מעט צרי", וגם זו טובה גדולה היא!

שיטת ה'אור שמח'

ט) מכתבו של הגאון הגדול בעל 'אור שמח' נוגע במיוחד לענייננו, כי בו יתבאר שיש לנו לעשות כל התלוי בנו לעודד את כל אשר בשם ישראל יכונה ללמוד גמרא, ועל כן יש לנו לטכס עצות ולחבר חיבורים מיוחדים כדי להמתיק את לימוד הגמרא אפילו עבור תלמידים הלומדים בגימנזיום וכיו"ב.

רוח אחרת היתה עמו. הוא ראה תועלת גדול ב'המדריך' עבור אלו שכבר יצאו מאהלה של תורה ואין עתותם בידם. במכתב שכתב אל האחים המחברים שיבחו את מעשיהם שעשו כדי שלא ינעלו דלתי התלמוד בפני בעלי עסק שאין להם פנאי לעסוק בתורה כראוי. אבל בנוגע ללימוד תשב"ר הביע את דעתו שחיבורים כמו 'המדריך' שמטרתם היא להקל מעמל תורה מהמתחילים לא יועילו לגדל תלמידים אשר מהם תצא תורה לישראל. אדרבה: טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו. התחלת הלימוד צ"ל ביגיעה רבה ועצומה דוקא, ואם יחנך הנער להיות עמל בתורה בצעירותו, הרי אנו בטוחים שלא תמוש התורה מפיו כל ימי חלדו.

אמנם לאידך גיסא נראה ממכתב ה'בית הלוי' שבנוסף לתועלת מהגמרא המבוארת ב'המדריך' עבור הבעלי בתים, יהי הספר לתועלת גדול עבור אלו התלמידים אשר מאיזו סיבה שתהי' לא ספו להו כתורא ולא זכו להתמסר כל היום כולו לעמלה של תורה. והנני בזה להעתיק את כל דברי ה'בית הלוי' במכתבו הנ"ל והמעייין יראה וישפוט לפי דעתו.

וזה לשון ה'בית הלוי': "ה' ישפות רוב שלום וברכה לכבוד הני תרי אחי האהובים וכו' העמוסים בעבודת ה' וטובת עמם וכו', שלום להם ולכל אשר עמם. אחדשה"ט ראיתי מעשי ידכם ח"א מהמדריך וכבר הללוהו רבים וכן גדולים ה' עליהם יחיו ויתברכו. וגם אנכי אמינא להו יאושר כחכם על פועל ידכם ורב טוב עשו לבית ישראל, אשר גם הבעלי בתים הטרודים בהשגת פרנסתם, גם הם בידם לטעום מעט צרי הלכות, וגם דבש מדבשה של אגדה ומדות ומוסרים מרבותינו ז"ל. יהי נועם ה' עליכם ופועל ידכם ירצה. ויען כי כונתכם עוד יותר רצוי' לדבר גדול מזה והוא למען הקל מהתלמידים המשא לעיפה ורצון כבודם להקל ולקצר הדרך למען הלך מהקל אל החמור עדי

29. מכתב ה'בית הלוי' נדפס גם בספר 'אגרות מבית לוי', יו"ל ע"י מכון 'פרדס', בני ברק ה'תשנ"ג (מכתב א).

ללמדם הלמודים אשר מסכימים עם מושגי שכל האנושי בדרך קל, וההלכות המוכרחות והמוסרים הטובים וקורות גדולי חכמינו, אשר מתק צוף שפת קדש יבא כשמן בעצמותם, ולאט לאט ירגילו עצמם בלימוד התלמוד הק', עד אשר יפתחו חדרי לבבם ויבקשו לקוח לקח, ויבאו להיכל החכמה פנימה, ויעלו במעלות הסולם אשר ראשו מגיע השמים, ויאכלו מפרי עץ החיים, ויהי זרע בך ה' בני א-ל חי.

וביחס כזה³⁰ אמר רבי דוסא על רבי אלעזר בן עזרי' (ירושלמי פ"ק דיבמות³¹) מכירו אני שהוא דור עשירי לעזרא ועיניו דמיין לדידי'. ביאורו לדעתי, כי העין הנוח על ההנהגה הכללית כמו שהעין מנהגת לאדם, ולכן נקראו הסנהדרין עיני העדה³² וכן נשיא (תענית כ"ד³³). וקודם שבא עזרא היתה התורה כתובה עברית והיתה מסורה לכהנים הלויים, כי המה

הגאון ר' מאיר שמחה עודד את מחברי 'המדריך' לעמוד בחוזק נגד המקטרגים על "מלאכתם מלאכת שמים". הוא הקדים תשובה לטענתם ותרופה למכתם בזה הלשון:

"הן לא יפלא ממני כי ימצאו מקנאים במחנה אשר יתנו במלאכתם מגרעת, באמרם כי תהי' התורה מסורה לאנשים אשר שחו מים מבארות חפרום זרים. אמנם יקרת התועלת הנמרצה אשר תגיע מזה לנערי בני ישראל, אשר לוקח מבחר עתותיהם ללמודי טבעי נמוסי ומדיני, ובמעט העת אשר תשאר להם ללמודי קדש בל יאות להם להעמיק ולדלות מים מהמגן גלי התלמוד דנפיש ורדיפי מיא, ולכן יתנו עורף אל תורתנו המסורה ובל יטעמו נועם תורתנו הכתובה אשר מגסיבות האלה כמעט נשתכחה תורה מישראל במחוזות לא מעטים, לכן על פי ספרם היקר המסודר באופן נאות

30. מ"ש כאן ע"ד עזרא הסופר וראב"ע נמצא בשינויים קלים בספרו 'משך חכמה' עה"ת פ' וילך לא, ט, וכיון שיש בזה מה שאין בזה הנני מעתיק בזה גם את מ"ש ב'משך חכמה' למען ישלימו דבריו זא"ז. וז"ל שם: 'זיתנה אל הכהנים בני לוי', בירושלמי סוף פרק ראשון דיבמות, 'ראה את רבי אלעזר בן עזרי' וקרא עליו נער הייתי כו' מכירו אני שהוא דור עשירי לעזרא ועיניו דמיין לדידיה'. הענין, כי מצאנו בעזרא ששינה הכתב (סנהדרין כא, סע"ב), והוא כי באמת יאות לפי משפטי התורה אשר התורה תהא מסורה ביד הכהנים הלויים והזקנים אשר יש בהם כל מממני השלימות והפרושים היושבים בירושלים, וכל מי שנדבר לבו להתקרב אל התורה יבא לירושלים, כמו שמצאנו תרבי אלעזר בן הורקנוס (אבות דרבי נתן פ"ו), והיו הישיבות הגדולות אשר נקבצו כל הראוי בהם לפי חכמת בינתם, וכן מצאנו בספרי (ליקוט שמעוני פ' ראה רמו תתצו) על קרא ד'למען תלמד ליראה את ד' [הביאהו תוס' ב"ב כא, ע"א ד"ה כין], ומפני זה הי' התורה כתובה בכתב עברי למען לא ילמד מי שאינו ראוי ויהי' כזורק אבן למרקוליס, ולא ירהב הנער בזקן לאמר גם אנכי הרואה ויודע סתרי החכמה כמוך. אמנם עזרא ראה בזמנו לפי פזור ישראל בעמים והשכח מאתם עקרי התורה (כאשר מצאנו בנחמ"י (יג, טו), ודה"ט), ונסתם החזון ובטלו הרואים באספקלריא המאירה, יותר נאות לכתובה בלשון מובן לכל הרוצה לדעת וחכמות בחוץ תרונה, ומוטב להגיע אל המטרה הנאותה להרחיב הדעת בארץ (כאשר באמת נתפשטה עד מאד התורה בזמן בית שני, כידוע) ולסבול ההיוק המגיע אשר כבר הגיע מזה בבית שני כידוע מתלמידים שלא שמשו כל צרכן (סוטה מז, סע"ב), וזה שפט ברוח הקודש רוח אלקי אשר הופיע עליו ממרום, והפליגו חז"ל זה עד כי אמרו (סנהדרין שם) 'ראוי הי' עזרא להתנתן תורה ע"י כמו ע"י משה', ואמרו (סנהדרין כד, ע"א) עילם זכתה ללמוד ולא ללמד בכל זכתה כו', ערש"י, וכן מצאנו ענין כזה לרבי אלעזר בן עזרי', שרבן גמליאל הנשיא הי' בדעתו לסתום כל דבר המקובל ולבלי לפרש טעמו, כאשר מצאנו לו בכמה מקומות מקובל אני מאבותי (ראש השנה כה, ע"א), וכן שלא לקבל רק הנאות להגיע אל מטרת השלמות ולמעט התלמידים, וכל מי שאין תוכו כברו אל יכנס (ברכות כח, ע"א), לא כן רבי אלעזר בן עזרי' מצאנו לו שמיד שישב בנשיאות אמר כל הרוצה לכנס יבוא ויכנס ואחוספו ד' מאה ספסלי בבי מדרשא (ברכות שם), וכן בכ"מ תמצא שמפרש טעם של דבר, עיין בחגיגה (ג סע"א) טף למה באין אלא כדי ליתן שכר טוב למביאייהו, וכן בכ"מ הפליג בהתפשטות התורה וריבוי לומדיה, והוא שאמר ועינו, ר"ל עינו הצופי למרחוק, הבטה כללית, כמו 'עיני העדה' וכמו 'עיניך יונים' (שה"ש ד, א. ועיין מדרש שה"ש רבה פ"ד, ב), בהבטה על הנהגת הכלל הוא דומה להנהגת עזרא הסופר. ונכון".

31. ירושלמי יבמות פ"א ה"ו: 'ר' יעקב בר אידי בשם ר' יהושע בן לוי מעשה שנכנסו זקנים אצל ר' דוסא בן הרכיס לשאול לו על צרת הבת ... הוא ראה את רבי לעזר בן עזרי' וקרא עליו 'נער הייתי גם זקנתי' מכירו אני שהוא דור עשירי לעזרא ועיניו דמיין לדידיה'.

32. בפ' שלח טו, כד: 'ןִקְהִי אִם מְעִינֵי הַעֲבָה הַעֲבָה הַעֲבָה לְשַׁגְּגָה'.

33. עמוד א: 'דבי נשיאה גזר תעניתא ולא אתא מיטרא. תנא להו אושעיא זעירא דמן חברייא [פירש"י: צעיר שבישיבה], והי' אם מעיני העדה [פירש"י: זקנים, מאירי עיני העם] נעשתה לשגגה, משל לכלה שהיא בבית אביה,

בכוונה להנעים את התורה ולהמתיקה גם לחיכם של אלה אשר רוב זמנם מושקעים המה בלימוד חכמות חיצוניות ר"ל, עלול למשוך הרבה תלמידים שאינם מהוגנים ללימוד הגמרא. תלמידים כאלה לא ילמדו כראוי ולא ישמשו כל צרכיהם ועל כן, ברכות הזמן, יתכן ויהיו מהמחבלים בכרם ה' ר"ל. ואעפ"כ כתב ר' מאיר שמחה שיש לחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. ובנדר"ד פסק שהתועלת מרובה על הנזק ו"היא יותר נשגבה ומועלת לקיום הדת והאומה".

לדעתו הגדולה מוטב להכניס בשערי התלמוד גם תלמידים שלע"ע לא יהיו עמלים בתורה ולא ימיתו את עצמם באהלה – עם כל הסכנות הכרוכות בדבר – ובלבד שלא נפסיד תלמידים אשר בלאה"כ "יתנו עורף אל תורתנו המסורה ובל יטעמו נועם תורתנו הכתובה".

שיטת מהר"י סלנטר

יו"ד) כל הנ"ל הוא ע"פ דברי גדולי הפוסקים מקדמת דנא שכתבו לענין ספר 'המדריך', שהוא הי' בבחי' שטר שיצא עליו ערעור ונתקיים בבי"ד על ידי הבית הלוי והנצי"ב, האדר"ת, הגאון ר' יצחק אלחנן, האור שמח ועוד.

אבל מצאנו עוד לאחד מגדולי ישראל שהוא בעצמו הי' המתחיל והמשתדל במצוה זו, הי'ה הגאון הגדול מוהר"ר ישראל סלנטר זצ"ל, אשר רצה לזכות את הרבים והשתדל בכל עוז ותעצומות לפרסם את התלמוד ולהפיצו בישראל, באופן שיהי' קל לגשת אליו ולהינות מהמאור שבו, וכמו שהעיד עליו תלמידו

היו פנויים ולא הי' להם נחלת שדה וכרם, ועליהם אמר³⁴ יורו משפטין ליעקב וכמש"א³⁵ ויתנה אל הכהנים בני לוי. אולם בימי עזרא שהלויים לא עלו, וחגי שאל לכהנים תורה ולא ידעו, עמד עזרא ושינה להם התורה בכתב אשורית ולשון ארמי.³⁶ והוא הכין לבבו ללמד בישראל חק ומשפט, ונתפשטה תורה בידיעה כללית ופרטית אצל כל עם ישראל. הגם כי מהם נכשלו, כי נמסרו דברי תורה לאנשים שלא היו ראויים ליגלות להם, ורבו תלמידים שלא שמשו כל צרכן, אכן התועלת הכללית כי נתקיימה 'לא תשכח מפי זרעו'³⁷, היא יותר נשגבה ומועלת לקיום הדת והאומה.

וכן עשה רבי אלעזר בן עזרי' בעת עלה על כסא הנשיאות, נתנה רשות לתלמידים אף מי שאין תוכו כברו ליכנס ואתוספו ד' מאה ספסלי, ולא היתה הלכה שלא פירשה,³⁸ כי ראה כי לפי מצב דורו נאה יותר לפתוח דלתי בית המדרש לכל מי שירצה ולהגדיל תורה ולהאדירה, ולא לחוש לתלמידים שאינם הגונים, כי זה חזוק התורה. וזה "עיני" – שהנהגת הכללית דמיא לעזרא הסופר. וכן יאות לכל איש ואיש אשר כוח לו להרחיב מעייני התורה ולראות כי כולם יאותו לאורה. וגם השוקדים על דלתות למודים שונים, יהיו למודי הי'". עד כאן לשון האור שמח.

ואתה ידידי התבונן נא בדברי האור שמח כי נוראים ונפלאים הם! לא נעלם מגאון כמותו שסכנה מסוימת טמונה בפתיחת שערי התלמוד לאלו שלא יפנו משאר עסקיהם וממילא לא יתייגעו בלימודו כראוי. פעולות כמו הדפסת 'תלמוד מבואר' וספרי עזר כיו"ב

כל זמן שעייני' יפות אין כל גופה צריכה בדיקה [דוראי כל גופה יפה], עייני' טרוטות כל גופה צריכה בדיקה [פירש"י: הואיל והנהו דבי נשיאה דהוו עייני העדה רשעים דלת העם אין צריכין לבדוק מה מעשיהם, לכך לא משגחו בהו מן שמים].

34. פ' ברכה לג, יו"ד.

35. פ' וילך לא, ט.

36. בסנהדרין כא ע"ב: "אמר מר זוטרא ואיתימא מר עוקבא, בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. בירו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש, והניחו להריוטות כתב עברית ולשון ארמי".

37. פ' וילך שם כא.

38. ראה ברכות כח, ע"א.

רבנים יקבלו עליהם את התפקיד הזה וכל אחד מהם יתרגם ויפרש כשלישים דף. מפני סיבות שונות לא יצאה גם הצעה זו לפועל.

באותו זמן השתדל רבי ישראל למצוא איש אשר יפיס את כל התלמוד בכרך אחד וימכרהו בזול, כדי שיהי' נמצא בכל בית יהודי. רעיונו זו התגשם אחר כמה שנים ויצא לאור "ש"ס בכרך אחד". עד כאן לשון הספר 'תנועת המוסר' וכל פירושו מיותר הוא!

שיטת הגרא"ז מלצר, בעל 'אבן האול'

(יא) הגאון ר' אברהם אלי' קפלן רצה גם הוא לעשות 'תלמוד מבואר' עם פירוש חדש ותכסיסי עזר להקל על הלומדים הצעירים והקשישים גם יחד. במאמר ארוך שכתב בנידון הגיע הגרא"א למסקנא שמחמת ריבוי הקשיים שישנם בלימוד והבנת התלמוד אין עצה אחרת: "רק פירוש מחודש (דוק: מחודש, ולא חדש) ערוך בטוב טעם, מלוקט ומלובן מתוך דברי רבותינו ז"ל ראשונים ואחרונים, מוכן ומסודר בשיטה מסוימה, מדוייק ומנופה דרך כל הגירסאות השונות בתלמוד ומפרשיו שידינו מגיעתן, כתוב בלשון זכה וקצרה וזקוף על בסיסי הידיעות הנחוצות לכל מקצוע – יוכל לספק כאן צרכנו, למעט עמל ולהוסיף דעת".⁴¹

במלאת חמש שנים לפטירתו הפתאומית של הגרא"א קפלן, בחודש אייר לשנת ה'תרפ"ט, הדפיס הקובץ התורני 'הנאמן' (מתלמידי ישיבת טעלז) בגליונו ה"ז-י"ז "חוברת זיכרון לשם הרב רבי אברהם אליהו קפלן זצ"ל". הגרא"ז מלצר שלח אגרת ארוכה לכבוד גליון זה; אגרת שנכתב "מתוך חיבה יתירה וכבוד

ונושא כליו.³⁹ ולא עוד אלא, נראה בעליל, שסבור הי' ר' ישראל שכדי להוציא יקר מזולל, באנו לידי 'עת לעשות' לה', ועל כן שומה עלינו לעשות ככל יכלתינו להרכצת התלמוד, עד כדי כך שכל מי אשר בשם ישראל יכונה יהי' לו שייכות ללימוד התלמוד (עכ"פ באופן שטחי), אפילו אם קרוב הדבר לוודאי שלא ירד לעומקו.

פרשת הדברים נכתבה לדורות בספר 'תנועת המוסר',⁴⁰ וזה לשונו:

"... רבי ישראל גם לא נרתע להשתמש באמצעיים מדעיים לשם הפצת חכמת היהדות בחוגים שונים, בין יהודים ובלתי יהודים. הוא טיכס עצות שונות כיצד להפוך את התלמוד לספר השווה לכל נפש. הוא ראה את סיבת ההתכחשות ליהדות ב"עם הארצות", והיפש דרכים להחזיר את לימוד התלמוד בין כל החוגים, ובפרט בין הנוער האקדימאי. הוא האמין, שאם יגישו את ספרי התלמוד לקהל הרחב בצורה קלה, שיוכל לרוץ בו הקורא, יתמידו ללמוד אותו והמאור שבו יחזירם למוטב.

בתחלה עלה במחשבתו לחבר מלון ארמי-עברי, כדי לפרש את המלים הארמיות שבתלמוד. ובא בקשר עם מלומדים יודעי השפות הארנטליות שבברלין כדי להוציא מחשבה זו לפועל. ברם לא עלה בידו. אז עלתה במחשבתו תכנית אחרת, משוכללת יותר, אם כי גם קשה יותר – לתרגם את התלמוד לשפת עבר קלה ונקיה, ולהוסיף לזה פירוש קל לעיניים הקשים, כדי שכל אחד יוכל להבין בו מבלי עזר מורה. הוא הציע, שמאה

39. ראה 'תולדות הגאון הגדול והחסיד האמיתי צדיק ועניו יסוד עולם רבן של כל בני ישראל ר' ישראל סלאנטר זצ"ל', (להרב ירחמיאל בר' בן ציון ארי' בעניאמין, ברלין תרנ"ט) עמוד 28 ואילך. מחבר קונטרס 'תולדות' שימש בקודש אצל "האישי הקדוש והטהור הזה קדוש ישראל ופארו" (כ"כ בהקדמתו, ע"ש בפרטיות).
40. ח"ב עמוד 221 ואילך.

41. מאמר זה נדפס לראשונה בירחון 'ישורון' – שיצא לאור בברלין בשם 'על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צורכו ודרכו'. המאמר פורסם בשני חלקים, חציו (עד אות ו) בחיי המחבר, ב'ישורון' גליון ב (אדר ב-ניסן תרפ"ד), וחציו השני מיד לאחר פטירתו בגליון ג (אייר-סיון תרפ"ד). המאמר כולו פורסם שנית מיד לאחר פטירתו ב'ספר היובל' של בית המדרש לרבנים בברלין (תרל"ד-תרפ"ד), בשם 'פירוש ערוך לתלמוד בבלי – צורכו ודרכו'. מהדורה זו כללה הוספות ותיקונים שהספיק הרב קפלן להכין על חציו הראשון של המאמר. [פטירתו הפתאומית של הגרא"א מנעה ממנו לגמור את כתיבת הפרק השני].

בפרושיהם לא החזירו כל דברי הפרטות ממקומות פזוריהם הרבים ... תורת ההטעמה כשתלוה בין השיטין את הפירוש הנצב על הדף תועיל הרבה במקומות כאלה להאיר לנו את הדרך".

המעין בתכניתו של ר' אברהם אלי' ומהסוגיות שהתחיל לערוך אותן עם הקדמות ומבואות, פירושי המילות והערות וכו' יראה שמעשהו כעין מעשה הגמרות המבוארות שיו"ל בימינו, והגמרות המבוארות הרי הן, במדה מסויימת, הגשמת חזון הגרא"א, אשר בלשון הגאון בעל ה'אבן האזל' במכתבו הנ"ל, "לא זכה לראות אף מקצת מחלומו הקדוש מתגשם בחיים".

שיטת הגאון ר' משה פיינשטיין, בעל 'אגרות משה'

(יב) והנה המתחיל במצות הגמרות המבוארות' המשוכללות ואבהוהן דכולהו בימינו, ה"ה הרה"ג ר' עדין שטיינזלץ שליט"א שכבר מאז שנת ה'תשכ"ה החל להוציא לאור עולם את 'התלמוד המבואר' על מסכתות הש"ס במטרה לקרב לבם של יהודים בארץ ישראל ללימוד הגמרא ולפתוח להם פתח להבין את דברי. ברבות השנים הדפיס גמרות מבוארות על רוב מסכתות הש"ס. במהדורא זו נדפס לשון הגמרא בצורה חיצונית חדשה: מנוקד, מפוסק, מחולק לפסקאות; ובנוסף לפירושי רש"י ותוספות נכלל בו תרגום של התלמוד מארמית ללשון הקודש בתוספת

לשמו וזכרו" ובו העיד על גודל ערכו של הנפטר. בסוף דבריו הציע הגרא"ז שיחזרו וידפיסו עוה"פ את מאמרו של הנפטר "על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו" – אשר "בו יראו הרואים איך גבה לבו, מוחו וכוחו בדרכי ד' ... כדאי גם לצרף למאמר הזה את כל מה שנשאר ממנו חומר למטרה זו, אף מה שלא נשתכלל, ויהיו דבריו לזכרון, כמאחז"ל: 'אין עושין נפשות לצדיקים, שדבריהם הם זכרונם'.⁴²

ר' אברהם אלי' מנה אחד עשר סממנים שחשב לכלול בתלמודו החדש עם פירושו המחודש, ומהם: (א) "דברים שלא נתפרשו" בדברי הראשונים (עכ"פ על אתר) כמו המילים בריש מסכת ברכות "עד שיעלה עמוד השחר".⁴³ (ב) "פירושים שנשתבשו" – "עבודת התקון בדברים ... שנשתבשה הלשון בו בשגגת מעתיקים ... ברור-הגרסאות ... רבים מקומות בפרש"י ותוס' שגדולי האחרונים נתקשו בהבנתם והוכרחו להמציא ביאורי דוחק, בעוד שאין דבר צריך אלא עיון זהיר בהוצאת דפוס קדמון כדי לראות שם בעליל שכל עיקר אותו קושי בא מתוך טעות הדפוס"; (ג) "פירוש ממקום למקום... הרבה מקומות בתלמוד שפירושי רש"י ותוס' ושאר ראשונים ז"ל שם צריכים תיקון והשלמה מתוך דברי עצמם או זולתם במקום אחר"; (ד) "יש לך דבר מפורש כל צרכו אלא שהטעמה אחת חסרה לו בצדו – והטעות באה. על פי רוב יארע כך בפרט הצריך לכלל. הראשונים ז"ל

42. ואכן, כהוספה מיוחדת, הדפיסו המערכת מחדש את מאמרו 'על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו' על פי המהדור"ק שנדפסה ב'שורון' נכתבו עליו בזה"ל: "ידענו כי בלבות רבים וכן גדולים העיר והקים המאמר הזה תשוקה גדולה חודרת, לראות בהתגשמות הענין המדובר בפרקי המאמר הללו. ישנם גם כבירי רוח ועשירי תקוה ההוגים ברצינות ומחוזרים במחשבתם על הוצאת החייון הגדול הזה לאור עולם". בשנת תשי"ח נדפס המאמר מחדש בעריכת בן המחבר הרב צבי קפלן שליט"א, בתוספת נספחים מכתב ידו של המחבר בתוך הספר 'דברי תלמוד', שבו לוקטו ממאמריו ותורותיו של הגרא"א קפלן זצ"ל.

43. "בפירושו לא יהי מקום לאריכות דברים שכזו כדי לפרוט ולברר כל אותן דעות למן הראשונים ועד האחרונים ... אלא צריך שיבא שם פרוש קצר ומלוכנ מעין זה: רבן גמלאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. קוי אור ראשונים שעולים במזרח בסוף הלילה ונקראים אילת השחר הולכים ומתרחבים לאחר שעה עד שנראים כעמוד-אור שקורין לו עמוד השחר. הוא כשעור שעה לפני הנץ החמה. י"א שעמוד זה נקרא בלשון חכמים הארת פני המזרח וי"א שהנץ החמה נקרא כן וי"א שהארת פני הורח בין שניהם היא, עמוד השחר קודם לה והנץ החמה מאוחר הימנה".

מבואות, הסברים קלים, סיכומים, דברי ימי חכמי התלמוד, תרשימים, תמונות ועוד.⁴⁴

ביום שבעה לחודש אייר ה'תשמ"ג כתב הגאון הגדול בעל 'אגרות משה' מכתב המעיד על שיטתו הכללית לגמרות מבוארות, וזה לשון הגרמ"פ זצ"ל: "בשמחה ראיתי הפירוש החשוב של הרב הגאון מוהר"ר עדין שטיינזלץ שליט"א מעיה"ק ירושלים, על מסכתות ביצה ור"ה, באמת כבר ידוע לי פירושו של הרה"ג הנ"ל על מסכתות מתלמוד בבלי, וכבר כתבתי מכתב הסכמה עליהם. ובאתי בזה רק להדגיש מחדש איך שהפירושים של הרה"ג הנ"ל, שכולל פירוש חדש על הגמרא עצמו וגם פירוש שיש בו סיכום להלכה מהנידונים שבגמרא, נוסף לעוד כמה חלקים, הם באמת עבודה גדולה שיכולים להיות לתועלת לא רק לאלו שכבר מורגלים בלמוד הגמרא, ורוצים להעמק יותר, אלא גם לאלו שמתחילים ללמוד, להדריכם בדרכי התורה איך להבין ולהעמיק בים התלמוד".⁴⁵

הנה אף שאי אפשר להוכיח מדברי הגרמ"פ הנ"ל שהסכים לכל הפרטים שב'תלמוד' מהדורת שטיינזלץ, כי אין מדברי הגרמ"פ שום הוכחה שבדק את הספרים מהחל ועד כלה, ורק הכיר את הגמרות, צורתן, טיבן וסגנונן בכללות ועל זה הוא שהעיד שדבר גדול ומועיל עשה המחבר. אמנם נקוט מיהא

פלגא בידך, שממכתב הגרמ"פ מבואר דס"ל שדבר נכון הוא לעשות פירוש חדש לתלמוד ולהצמידו לגוף הגמרא [שתהי' מנוקדת, מפוסקת, ומחולקת לפסקאות] – להקל על הלומד המתחיל ולעזור גם למורגלים בלימוד הגמרא. וא"כ זכינו לדעת את שיטתו של זקן הפוסקים בדורנו בקשר ל'גמרות המבוארות' בכלל, שהן בבחי' דבר בעתו, וטוב ויפה עשו המחברים בימינו לזכות את הרבים, להגדיל תורה ולהאדירה.

סיכום הדברים: מכל הנ"ל נראה בעליל דאפילו את"ל שישנן חסרונות מסויימות בעריכת ביאורים חדשים לתלמוד המתאימים לחוגים שונים, שקלו גדולי ישראל את הדברים בפלס, ודעתם היתה שהשכר רבה על ההפסד ועל כן תמכו בימין העוסקים במלאכה זו. ואם כך סברו גדולי ישראל בימים ההם נראה לענ"ד שיש ללמוד, במכ"ש וק"ו, לזמן הזה שראוי גם לנו לנקוט בשיפולי גלימי דקדמאי ולצאת בעקבי הצאן, כדי שלא תשתכח תורה מישראל.

ותמיהני על תלמיד חכם כמו הרב גארעליק שליט"א אשר, כנראה, נעלמו ממנו דברי הימים ההם ודברי גדולי ישראל שהדפיסו לדורות. ולא עוד, אלא שאזל בדעתו כל בטר איפכא מדעת גדולי ישראל אשר תמיד היו נר לרגלי החרדים לדבר ה' אשר במדינות ליטא ורוסיה לפנים.⁴⁶

44. ועד"ז עשו בימינו בעלי 'מאורות דף היומי' בשיתוף פעולה עם 'הוצאת אור חדש' שהוציאו לאור גם תלמוד ירושלמי מסכת שקלים (הנלמד במסלול דף היומי) אשר בו: "סדרנו מחדש את מלות הגמרא ע"פ הגהות הגר"א ופירוש ה'תקלין חדתי' ואף נקדנו את מילות הגמרא כדי להקל על הלומד ועליו חונים ביאור יסודי ומקיף אשר מלווה את הלומד על סדר השק"ט של המסכת אשר בשם ה'מאור שבתלמוד' יכונה וביאור 'מלה במלה' שהוא ביאור קצר מותאם למילות הגמרא וכן שילבנו תמונות [צבעוניות] להמחשה במקומות שנדרש".

45. ועד"ז נתן הגרמ"פ את הסכמתו (ביום ט' ניסן ה'תשמ"ב) על כמה מסכתות של 'גמרא מבוארת' [עם תרגום וביאור קצר וקל] באידיש שנדפסו בניו יארק ע"י הרב יצחק לוי הכהן האללענדער, וכתב עליהם: "ואותם הרוצים ללמוד אותן מסכתות ירוו רוב נחת מעבודתו הפורי' וגם לתשב"ר בשיבוט שלומדים שם בלשון אידיש יהי' זה לתועלת גדול ללמד ולהבין דברי רבותינו ז"ל". גמרות אלו זכו גם להסכמותיהם של: (א) האדמו"ר ר' שלמה האלבערשאם מבאבוב זצ"ל; (ב) הגר"מ שטערן אב"ד דעברעצין זצ"ל; (ג) הרה"ג ר' חיים קרייסוויטה זצ"ל; ויבלחט"א (ד) הרה"ג ר' יחזקאל ראטה שליט"א; (ה) הרה"ג ר' אלימלך אשכנזי שליט"א; ועוד.

46. ויש להוסיף, שלכאורה גם מדברי החת"ס יש לדייק שיותר לעשות פירושים חדשים לש"ס בדוגמת הגמרות המבוארות היו"ל בימינו, כי ע"פ המובא בכ"מ (ויתבאר אצלנו בעז"ה במאמר ע"ד תרגום הש"ס ללעז) משמע שעד כאן לא חזר בו החת"ס מהסכמתו לתלמוד המבואר של דר. פיננער אלא מפני שעשאו בלעז [וגם מפני שעשאו לבדו בלי חבורת ת"ח וכו' – ראה 'לקוטי תשובות' – חתם סופר', לונדון תשכ"ה, סימן לח], אבל מעצם הענין של עריכת פירוש חדש לגמרא לא חזר. ועצ"ע בזה.

ונקראה בשם המדרייך, אשר שמה נאה לה, כי דרכו על במתי ים התלמוד לקרעו לגזרים, להשקות את העדרים, ילדי העברים הרכים והצעירים, ובאו במו המים ונהפכו למים מאררים המרים. וכל השומעים וכש"כ הרואים, ישתוממו פלאים, איך לא לבשו אלו המחברים, חוברי חברים, חרדה ורעדה, לגשת לזאת העבודה, לפרוץ גדר לשנות הסדר, מהמשינה והגמרא, למען ספות הרוה את הצמאה, להוביש את מי ים התלמוד, לבלבל השלחן אשר לפני ה' תמיד, ודבר סרה בבית ה' להעמיד, לתת אותנו לשמצה בפי המתחדשי שונאינו. לכן חוב קדוש על רועי ישראל להציל צאן מרעיתם, מיד מבקשי רעתם, וכן החיוב לגדור גדר ולעמוד בפרץ שלא יעלו הפורצים והמתחדשים, שיהיו גורעין ומוסיפין, לקצר או להרחיב לרחק ולקרב, כפי דעתם ורצונם בתורתנו הקדושה ... ואנחנו גוזרים באיסור גמור על כל איש ישראל את ספר המדרייך האמור, וגם את הספרים אשר יוציאו החדשים כמותו, הנוגעים בדבר המלך מלכי עולם ודתו, ותורתו ואמונתו, שלא לאספם אל ביתו ומכ"ש לקרות בס, כי עקרב כרוך על עקבם. והנמצאים כבר, יחושו לבער, לבל יקראו ובל ימָצאו בכל גבול ישראל אלו ספרי מעל. למען ישוב ה' מחרון אפו עלינו, ישוב ירחמנו ויקבץ ויקרב פדותינו, במהרה בימינו. ושפתינו ארשת, השומע יבורך בברכה המשולשת".

ב'קול קורא' זה סתמו הרבנים את דבריהם קצת ולא ביארו להדיא על מה יצא החרי והאף הגדול הזה.⁴⁸ אמנם דברי תורה עשירים במקום אחר, כי במכתב שכתב אחד מהחתומים על ה'קול קורא' – ה"ה בעל 'מחנה חיים' זצוק"ל – פירש את טענותיו וביארם באר היטב.⁴⁹

עכ"פ לענ"ד אי אפשר להסכים למה שפסק הרב גארעליק ד"כל מי שידע בעצמו שאין לו הפנאי או היכולת להתבונן בעמקות הגמרא ביגיעה רבה" לא ילמוד גמרא כלל ו"יצא מצות תלמוד תורה בלימוד פסקי הלכות או בדברי אגדה ומוסר" ועל פי זה קבע בכי' לדורות על הגמרות המבוארות.

ואדרבה: על מחברי הגמרות המבוארות אני קורא את דברי בעל 'בית הלוי' הנ"ל: "ורב טוב עשו לבית ישראל, אשר גם הבעלי בתים הטורדים בהשגת פרנסתם, גם הם בידם לטעום מעט צרי" בלימוד סוגיות הש"ס עם ביאור קל – כל חד וחד לפום שיעורא דילי'.

שימת רבני הונגריה

(יג) לכאורה יש מקום לבעל דין לחלוק ולומר: הלא המפורסמות אי"צ ראי', שכו"כ גדולי ישראל – מרבני הונגרי' וגלילותי' – אכן יצאו בסופה וסערה נגד ספר 'המדרייך' וקראו בקול רעש גדול להחרים את הספר לבל יראה ולבל ימצא בגבול היראים. ואם כן, כיון שענין ה'תלמוד המבואר' שנוי במחלוקת, יש דורשים אותו לשבח ויש דורשים אותו לגנאי, אין לנו להכניס את ראשינו בין הרים גדולים ולהסתבך בספיקא דאיסורא וסכנתא דחמירא – ושב ואל תעשה עדיף.

אמנם כד דייקת שפיר נראה שמטעם זה אין להמנע מהדפסת ביאורים חדשים לתלמוד – להקל על הלומדים, וממקום שבאת:

ב'קול קורא' שפרסמו רבני הונגרי' – ובתוכם הגאון הגדול ר' חיים סופר אב"ד פעסט ובעל 'מחנה חיים' – נגד 'המדרייך' נאמר⁴⁷: "הנה כעת הוציאו גמרא חדשה

47. העתקתי הנוסח ממאמרו של הר"י מונדשיין הנ"ל הערה 23.

48. ועל כן כתב הר"י מונדשיין במאמרו הנ"ל הערה 23: "בכל דברי ה'קול קורא' אין שום נימוק הגיוני נגד כשרותו של ס' 'המדרייך', וגם האוסרים ידעו בוודאי היטב שאין זה 'חדש האסור מהתורה', וכבר היה לעולמים כדוגמתו פעמים רבות...". אבל במכתב הגר"ח סופר בעל 'מחנה חיים' (הובא לקמן בפנים) – אשר כנראה אישתמיטתי' להר"י מונדשיין – שגם הוא צירף את חתימתו לה'קול קורא', ביאר היטב את טעמו ונימוקויו לאסור את 'המדרייך' ונ"ל שנוכל ללמוד סתום מן המפורש.

49. מכתב 'מחנה חיים' נדפס בספר 'ק"ן סופר' (לונדון תשכ"ג) אגרת קיג.

כרמים וגם לראות את החציפות מבנית המדריך. על כן טוב לגזור גדר על ספרים כאלה אפילו אם יהי' מחברו גדול וקדוש. וק"ו על אופן הזה הערות חדשות מלאים תוך ומרמה".

מדברי ה'מחנה חיים' אנו למדים שהתנגדותו ל'המדריך' היתה על יסוד חמשה טעמים: (א) משום גזירה, שמא 'למחר' – ויש מחר לאחר זמן – יבואו לעשות קיצור תורה שבכתב⁵⁰; (ב) משום שהשימוש בספר המדריך דין הוא גרמא בניזקין, כי עלול להביא לידי מחסור בהדפסת ומכירת הש"ס⁵¹; (ג) משום שבחירת מאמרים מסויימים וסוגיות מסויימות (והשמטות סוגיות ומאמרים אחרים) הרי זה בגדר "האומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה" שע"ז אמרו רז"ל (עירובין סד, ע"א) כל האומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה מאבד הונה של תורה" ופירש רש"י "הונה [של תורה] – כבודה של תורה וסופה להשתכח ממנו"⁵²; (ד) משום שהלימוד בספר 'המדריך' גורם שישתכחו שמות המסכתות⁵³ אשר יסודותם בהררי

כפי הנראה פנו אליו הרבנים היושבים על מדין במדינת הונגרי' טרם הוציאו את ה'קול קורא' הנ"ל, בבקשה שיביע חו"ד על השאלה שעמדה על הפרק עבורם: האם כדאי להחרים את ספר המדריך? ה'מחנה חיים' השיב וכתב את דעתו ברורה ונימוקו עמו: " ... לדעתי יהי' טוב לגזור. כי בעוונותינו הרבים בשנה העבר שמעתי כי יש כת אשר רוצים לחבר קיצור תנ"ך באמרום כי יש דברים אשר אין ראוי שילמדו נערי בני ישראל ... לכן התחילו כעת בגמרא ולמחר יעשו קיצור תורה חס ושלום. לכן ראוי לגזור בכל כח שלא יבואו ספרים כאלה במחנה יהודים. וזה כמה שנים אני קוצץ על מעתיקי קיצור שו"ע הלאוי שלא יהיו הדינים נמסרים לעמי הארץ. אבל לחבר חס ושלום קיצור תורה או קיצור גמרא הוא חורבן גדול שממעט הדפסת הש"ס ומכירת הגמרא ועוברים ואומרים שמועה זו נאה ומשכיחים מפי התינוקות שמות המסכתות אשר יסודם בהררי קודש. התינוק יזכור שלמד במדריך. ובעוה"ר לראות הסוף של המחבלים

50. וליישב דעת גדולי ישראל הנ"ל החולקים על ה'מחנה חיים' י"ל דס"ל שאין לנו למנוע בר מחמת חששות רחוקות שמא יביא הרבר לידי קיצור תורה שבכתב ח"ו, ואין ספק זה מוציא מידי התועלת הוודאית שיביא ספר המדריך לכל התלמידים הצמאים לדבר ה' ומתקשים בלימודם.

51. גם בזה יש ליישב דעת גדולי ישראל הנ"ל החולקים על ה'מחנה חיים', דנוסף ע"ז ד"ל ס"ל שברי ושמא ברי עדיף (וכנ"ל בהערה הקודמת), י"ל דס"ל שאדרבה, ע"י הדפסת 'המדריך' יטעמו הרבה יותר מבנ"י מאילנא דחיי, ויוגדל חשקם ללמוד את כל הש"ס, ודוקא ע"ז ידרשו גמרות לאלפים ולרבבות ממדפסי ומוכרי ספרים. [ויש להעיר עוד, שהרה"ג ר' יחיאל מיכל היבנער זצ"ל (בהסכמתו הנ"ל הערה 28) איפכא מסתברא לי' שכתב שאתח ממעלותי של 'המדריך' היא "להקל על הבעלי בתים שלא יצטרכו לקנות בכל פעם גמרא אחרת"].

52. לא זכיתי להבין דברי ה'מחנה חיים' בזה, דלכאורה האומר 'שמועה זו נאה ושמועה זו אינה נאה' היינו מי שמבטל חשיבות סוגיא אחת בש"ס או מגרע מערכו של חלק אחד מתוה"ק, אבל מחברי 'המדריך' לא באו אלא לסלול סדר ללימוד, כדי שילכו התלמידים הצעירים מן הקל אל הכבד, מהסוגיות הקלות אל הסוגיות החמורות. וצ"ע.

53. להעיר ממש"ב בשל"ה בהקדמתו בית אחרון (יג, סע"א ואילך) – בהגהה: "ראיתי וקבלתי אף מי שהוא עם הארץ גמור ומצטער מאד על מיעוט הבנתו ואינו מבין שום דבר, וקורא בכל לבו שמות של תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כגון המזכיר שמות חמשה חומשי תורה חומש בראשית שמות תורת כהנים חומש הפקודים חומש משנה תורה, ואחר כך מזכיר שמות כל פרשה ופרשה מהחומש בראשית נח לך וכו', ואחר כך שמות נביאים ראשונים ואחרונים וכתובים כגון יהושע שופטים שמואל מלכים ישעי' ירמי' יחזקאל כו' וכן כולם, ואחר כך שמות שיטא סדרי משנה זרעים מועד נזיקים קדשים טהרות, ושמות כל המסכתות ופרקיהן כאשר הם נדפסים בסוף הסמ"ג ... והוא קורא אלו השמות ונפשו חשקה בהן ובוכה על שאינו מבינם, אז הוא מרוצה להשם יתברך, ויזכה לזה לעתיד לבוא, ובתנאי שיסייעו בכל כחו לעזור לאותן המבינים בהם. על כן יעשה כל אחד לזה שירשום כל השמות ויקרא אותם ויהיו שגורים בפיו, כי אף מי שאינו עם הארץ, מכל מקום ראיתי בני עלייה הונה מועטים הזוכים ללמוד כולם, וקריאת השמות תועיל להיות נחשב כאילו עיין ולמד כולם, ובתנאי כשעושה כל המוטל עליו ובכל יכלתו, וישמע חכם ויוסף לקח". וראה גם ספר 'שפתי ישנים' (להר"ר שבתי משורר בס) בהקדמה.

קודש;⁵⁴ (ה) משום שפירושי וציוני מחברי המדרין "מלאים תוך ומרמה"⁵⁵.

וממוצא דברי ה'מחנה חיים' נראה שאנו יכולים ללמוד שאילו לא קיצרו מחברי 'המדריך' ולא קצצו בנטיעות, ולא היו משמיטים שום דבר, והיו מסדרים כל דברי הגמרא דבר דבר על אופניו לפי הסדר ולפי שמות המסכתות, והיו מדפיסים את פירושו ביחד עם הש"ס כצורתו וכצלמו – ועוד והוא העיקר, שפירושו ה' בגדר סולת מנופה, נקי מכל חשש ושמץ של דעות בלתי טהורות – לא ה' מתנגד לחיבוריהם.

ואם כנים אנחנו בזה, נראה לדון לגבי הגמרות החדשות שנדפסו בשנים האחרונות, שגם לפי שיטת המחנה חיים וסיעתו מגדולי הונגרי' אין שום חשש ונדנוד איסור כלל!

ואפילו את"ל דה'מחנה חיים' תנא ושייר, ובאמת היו לו עוד טעמים גדולים לאסור ולהחרים את 'המדריך' – טעמים השייכים גם לגבי הגמרות המבוארות בימינו, מ"מ תמיהני על הרב גארעליק שנטה ממסורת אבי בית בריסק ודעימי', והכריע כשיטת המחנה חיים נגד הנצי"ב, ר' ישראל סלנטר, ר' יצחק אלחנן, האור שמח והאדר"ת; יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא!

ועוד זאת: אפילו אם יטעון הרב גארעליק שבענין זה 'קים לי' כשיטת ה'מחנה חיים' ולא נשא פנים גם לרבותיו ולרבותיהם, מ"מ ברור שהמוציאים לאור את התלמוד המבואר יש להם על מי שיסמוכו ואין מזניחין אותם בגלל המשכם אחרי שיטת רוב גאוני הדור ההוא שנמנו לעיל.⁵⁶

המורם מהנ"ל: תכנית 'הגמרות המבוארות' קיבלה הורמנא וגם גושפנקא מגאוני קמאי ומגאוני בתראי, וע"כ עם כי ליוצאי מדינת אונגאריין והנמשכים אחרי גדולי חכמי ישראל שהיו בארץ ההיא אולי⁵⁷ יש מקום לפקפק בכשרותן, מ"מ לשאר החרדים לדבר ה' הרי, אדרבה, לא יסורו ימין ושמאל מהוראת הגאונים והפוסקים הנזכרים, שביטלו את חששותיהם של המערערים על חיבורים כאלו, ואישרו את כוחם של העוסקים בביאור התלמוד, לשעה ולדורות.

ענה שני

התלמוד במהדורת ארמסקרו"ל

השקפות מפוקפקות

(יד) הנה אף שהפכנו בזכותן של הגמרות המבוארות למיניהן, יש להעיר שכמה רבנים מצאו שמץ פסול בגמרות מהדורת 'שוטנשטיין' דוקא, המכונות על שם מוציאיהן

54. וליישב דעת גדולי ישראל הנ"ל החולקים על ה'מחנה חיים' י"ל: (א) דכיון שבכל סוגיא שנכלל ב'המדריך' מפורש שם מאיזו מסכת היא באה לא תהי' השכחה מצוי'; (ב) דס"ל דהתועלת בספר 'המדריך' דוחה את החסרון (בידיעת שמות המסכתות) עכ"פ עד אשר יגדלו התלמידים ולא יצטרכו להשען על 'המדריך' וילמדו מסכתות הש"ס מתוך הגמרות ואז יהיו בקיאים גם בשמותיהן.

55. סתם ה'מחנה חיים' ולא פירש את דבריו. וצריך חיפוש איה איפה מקום התורפה בספר 'המדריך', ובפרט שכו"כ גדולי ישראל שברקוהו לא ראו בו כי אם טעם לשבח כפי שכתבו בהסכמותיהם המפורסות.

56. ומזה נוכל ללמוד מוסר השכל כלפי המתרחש במחנינו בימינו, שכמעט בכל נושא חדש העומד על הפרק ושנוי במחלוקת, עומדים כל החכמים בעיניהם ודורשים כמפי הגבורה, מה אסור ומה מותר, מה טהור ומה טמא, מה גורם להחזקת התורה ומה גורם להפרתה. הלא הראינו לדעת שלא כל המתלבש באיצטלא של דעת תורה, אכן זוכה לכווין לדעתם של גדולי התורה האמיתיים, ולפעמים עוצם הקנאות לשמור את דרך ישראל סבא לבל ינטעו בה זמורות זרים, מקלקל את השורה ובאים לכלל טעות בענינים העומדים ברומם של עולם ונוגעים ליסוד הקיום של עם ישראל. ואם בארזים נפלה שלהבת מה יענו איזובי הקיר!

57. "אולי" – דייקא, כי כבר כתבתי לעיל שבאמת אין ראוי מהתנגדותם של כמה מרבני הונגרי' ל'המדריך' שלישיטתם גם הגמרות המבוארות בימינו פסולות הן, ואדרבה, וכו"ל בארוכה. [ועוד יש להעיר, ממ"ש הר"י מונדשיין במאמרו הנ"ל הערה 23 שאחד מהטעמים העיקריים להתנגדותם של הרבנים הנ"ל ל'המדריך' הוא כיון שאחד המחברים ה' רב בקהלה שטוטס-קווא, ע"ש שהביא סמוכין לדבריו שעיקר הפסול ה' בה'גברא' ולא בה'חפצא'; ולפ"ז אין ראוי לבל מהתנגדותם ל'המדריך' שהיו מתנגדים גם היום להגמרות המבוארות. ואכמ"ל].

'ארטסקרול' 'לשון' וסגנון מאדערנז"ם וסגנון 'עממי וארצי', וגם איזה 'דברים פסולים ואסורים' מצאו שעל כל אלה יצא קצפם וסורו טמא קראו למו.

ולכאורה, מי שקורא את דברי הפתיחה לספרי 'מסורה-ארטסקרול' וכיו"ב יראה שראשי מערכת 'ארטסקרול' מעידים על עצמם שהם 'שומרים משמרת הקדש', וכל מעשיהם אינם אלא ע"פ חכמיהם. בניגוד לכמה מחברי ספרים בימינו שאינם מקבלים עליהם את מרותם של הרבנים החרדיים, הרי ראשי 'ארטסקרול' אמורים להיות משועבדים לגדולי הרבנים והרמ"ם החרדיים, [חברי 'מועצת גדולי התורה' ודכותיה], אשר על פיהם יהי כל ריב וכל נגע. וע"כ גם הגמרות המבוארות של 'ארטסקרול' יצאו לאור מעוטרות בהסכמותיהם וברכותיהם של כו"כ רבנים ורמ"ם מפורסמים הנמצאים בעלמא דקשוט, וגם – יבדלו לחיים טובים וארוכים – מאלה הנמצאים אתנו היום.⁵⁸ כל זה, גם היהודים החרדיים (גם בעולם הישיבות והכוללים) סוברים (בדרך כלל) שספרי 'ארטסקרול' אינם טעונים בדיקה כי מחבריהם קיימו וקיבלו עליהם את 'דעת תורה' האמיתית בכל מכל כל.

אבל כאשר בדקנו את חיבורי 'ארטסקרול' ראינו שנמצאים בהם דברים יסודיים שבהם נטו מ'דעת תורה', ורתתי לגריעותא עשו: האחד, שמביאים דברים ממחברים שונים שאין רווח החכמים (הנ"ל) נוחה לא מהם ולא מדבריהם, ועי"ז מעבירים הם את ציבור הקוראים בספריהם על דעתם ועל דעת רבותיהם; והשני, שבפירושיהם הובאו ענינים שונים שמראים בעליל שנכתבו ע"י תלמידים

לאור בשם 'גמרות ארטסקרול', וטענו שאור וחושך משתמשים בעירוביאי בגמרות אלו, וכפי שיתבאר, ובהקדם:

לית דין צריך בושש שחכמה וגם מלאכה גדולה השקיעו מערכת ארטסקרול ב'תלמוד בבלי' מהדורת שוטנשטיין. רבים וגם טובים נהנים מהנקודות וסימני פיסוק, סיגנון התרגום והביאור, ההערות והמ"מ בשולי הגליון. גם ההידור החיצוני בדיו ובנייר, בעריכה ובכריכה, מושכים את לב הרואה תלמוד מפואר ואומר ברקאי.

אבל ראיתי להרה"ג ר' הלל ווינבערגער שליט"א שבדק את הגמרות הללו ויצא לקטרג עליהן בזה"ל: "סדר כתיבת הש"ס הלזה בכמה מקומות נכתב בלשון וסגנון מאדערנז"ם כדרך כותבי סיפורים והיסטוריא"ת עם סגנונם העממי והארצי שמערטל גודל קדושת הענינים ורום ערכן... ונפגם נפש הלומד בלמוד בתוכו... וכ"ז מכאיב כל נפש היפה וסולד כל הולך בתום באור תוה"ק... ואנחנו בדין להתרחק מכל שמץ ושימצא בזה עד קצה האחרון".⁵⁸

והרה"ג ר' יואל מארגענשטערן, אבד"ק שארמאש, במכתבו ע"ד ה"ש"ס עם פירוש חדש בלה"ק ע"י המוסד ארט"ס-קרא"ל טען טענה נוספת, וז"ל: "יש מהחברים הזה [!] אשר אין רווח חכמים נוחה מהם... והמוסד הזה כבר הכניס בישראל הרבה דברים פסולים ואסורים, ובודאי שלא ראוי כלל ללמוד ש"ס על ידם".⁵⁹

והנה הרבנים הנ"ל סתמו דבריהם ולא פירשו איפה הם המקומות שבהם נקטו מערכת

58. כ"כ במכתבו שנדפס בקובץ הנ"ל הערה 2, עמוד נו.

59. מכתבו נדפס בקובץ הנ"ל הערה 2, עמוד נט-ס.

60. ההסכמות מעידות על הנחיצות בספרים אלה ועל טיב הספרים בכללותם, אבל פשוט שאין ההסכמות מעידות על כל פרטי הדברים שהובאו בתוך הספרים. [וראה מ"ש בספר 'חיי עולם' להגרי"י קנייבסקי וצ"ל פ"ח בהערה בשוה"ג: "אפילו חיבור שיש עליו הסכמות מחכמי תורה, אין זאת אומרת כלל על הגינות הוראות החיבור כידוע". וע"ש שציין למ"ש בשו"ת מהרש"ם ח"א סק"ט: "הנה נשלח אלי ס' נפש אדם שחיבר המו"ץ דק' זגארש ג"י על הח"א, וגם אני הסכמתי עליו בראותי אפס קצהו. וראיתי בכלל ז' סקנ"ז שהשיג על דברי שבע"ת סימן כ"ד סק"ו בלשון מדברת גדולות, וכאשר עיניי ראיתי כי כל רוח דעת אין בקרבו וקורא אני עליו גם בלא דע"ת נפש לא טוב".]

תועים שנטו מ'דעת תורה' ולקחו להם דיעות מכל אשר בחרו.⁶¹

ומכבר שמעתי מת"ח מובהקים שבאו בקובלנא על 'ארטסקרול' מחמת זה שפירשו משנה אחת שלא כהוגן. דהנה שנו חכמים בלשון המשנה (חולין פ"ט מ"ו): "עכבר שחציו בשר וחציו אדמה ייש מין עכבר שאינו פרה ורבה אלא מעצמו נוצר מן האדמה, כאשפה המשרצת תולעים. ואם עדיין לא נשלמה בריאת העכבר אלא מצדו אחד הימני או השמאלי. רע"ב], והנוגע בבשר טמא באדמה [שכנגדו, רע"ב] טהור. רבי יהודה אומר, אף הנוגע באדמה שכנגד הבשר טמא". ובמשניות מהדורת 'ארטסקרול',⁶² כתבו דיתכן שחז"ל הסתמכו בתיאור "עכבר שחציו בשר וחציו אדמה" על חכמי אומות העולם, וציינו לדברים המיוחסים להגרש"ר הירש "שנדפסו בהמעין" שהאריך בנידון זה וכיו"ב, וכתב בזה"ל: "חכמי דת האלקי ומקבלי ומוסרי ומורי תורותיו חוקיו מצותיו ומשפטיו היו חז"ל, ולא חכמי הטבע וההנדסה והתכונה והרפואה ביחוד, רק כפי הצריך להם לידיעת ושמירת ועשיית התורה, ולא מצינו שנמסרו להם ידיעות האלה מסיני ... גדוליהם ידעו כל החכמות והמדעים כפי אשר מוסכם הי' בזמניהם לאמת, ועמדו בזה בשוה על במתי החכמה והמדע עם כל שאר גדולי החכמים באומות העולם אשר חכמתם והגדתם נתקבלו למפורסמות בדורותם. הגע בעצמך, אם למשל חכם כמו הומבאלד הי' בזמנם, ואף הלך למרחקי הארץ לדרוש ולחקור על טבע הבריות

והי' מספר בתשובתו [בחזרתו] שנמצאו במדינה רחוקה מעבר לים דמות אדם הצומח מן הארץ,⁶³ או נמצאו עכברים אשר נתהוו מן העפר ועדיין נראים עכברים חציים חי וחציים עודם עפר וכיוצא, ונתקבלו דברים אלו בקרב לב העולם לאמת, הנבקש מחז"ל שלא ידברו בחכמת התורה על דברים אלה, מה משפט בריות כאלה לענין איסור והיתר וטומאה וטהרה, אם לא שמו לדרך פעמיהם ללכת למרחקים ולדרוש אם אמת שנמצא בריות כזה כפי המפורסם בעולם? ואם כפי ראות עינינו היום דברים האלה בדויים נחשבים, וכי הקולר תלוי בחז"ל אשר בזמניהם הי' זה במוסכמות אצל חכמי הטבע? וכן הי' באמת, דברים אלה נמצאו בספרי פליניוס ... וכל מי שקורא בבבא קמא (טז, ע"א) באגדה 'שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש והני מילי דלא כרע במודים', ימלא שחוק פיהו, ובפליניוס נמצאו כדברים האלה מלה במלה... וכן לעניות דעתי ברור, כל דבר המתמ' כזה שנמצא בדברי חז"ל כשנחקר ונדרוש נמצא שהי' כבר מפורסם ומקובל לאמת בקרב חכמים בזמנים הללו, ומצינו שחז"ל בעצמם ובכבודם שמו חכמת אומות העולם בדברים הטבעיים שוה בשוה עם חכמתם, ובשאלתם עם מי האמת בענין מה שנחלקו אומות העולם עם חכמתם לא סמכו על קבלה שהיתה בידם אלא על סברא". עכ"ל הגרש"ר הירש זצ"ל⁶⁴ המצויינים בספרי 'ארטסקרול'. וגם בש"ס מהדורת 'ארטסקרול' (בלשון הקודש) ציינו למאמר הגרש"ר הירש הנ"ל, שם כתב שדברי המשנה ששנה רבינו הקדוש לא נשנו אלא מחסרון

61. ר' בעניני האמונה, קשה להבדיל בין דבר קל לדבר חמור, כי אפילו דבר קל יכול להביא ח"ו לידי כפירה, כיון שזהו באמונה, דוגמא לדבר אשר נקב גדול ביותר ברגלה של בהמה ואפילו ניטלה הרגל, אעפ"כ הבהמה כשרה, ונקב כחודו של מחט בקרום של מוח מטריף את כל הבהמה, וככל הדברים האלה הם גם בנוגע לאדם בגשמיות ובנוגע לנפשו" (אג"ק מרן הגה"ק מליובאוויטש ז"ע, ח"ה, אגרת א'תטו, עמוד ריד).

62. מסכת חולין [באנגלית], הוצאת 'מסורה', ברוקלין תשמ"ט פ"ט שם הערה 1 (עמוד 238).

63. ראה תו"כ עה"כ (שמיני יא, כז) "כל הולך על כפיו". וראה כלאים פ"ח מ"ה ובפיה"ש להרמב"ם ורע"ב שם ובירושלמי שם פ"ח ה"ד.

64. "מאמר ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל על אגדות חז"ל", הוכן לדפוס מכת"י ע"י הרב מרדכי ברויאר ונדפס בקובץ "המעין", טבת תשט"ו, עמוד 1 ואילך.

בחכמת הטבע אפילו דברים הפשוטים לאנשים כערכנו וע"כ האמינו חז"ל בדברי הבל ודופי שהאמינו בהם גויי הארצות כימים ההם [כגון ש"נמצאו עכברים אשר נהוו מן העפר ועדיין נראים עכברים חיים חי וחיים עודם עפר"] – מזויף הוא ובוודאי לא יצא מתחת ידו של הגרש"ר, לא מיני' ולא מקצתי'.⁷²

אמנם מה ששיטת הגרש"ר הירש וסיעתו צויינה לשבח וקנתה שביתה בספרי 'ארטסקול' נראה דלשיתיהו אזלי, כי הרה"ג ר' חיים זאב הלוי מלינובויץ שליט"א, רב דק"ק 'בית תפלה' אשר ב'רמת בית שמש',

ידעה ועל יסוד דברי אוה"ע אשר טחו עיניהם מראות.⁶⁵

והנה רוב פוסקי דורנו⁶⁶ שללו שיטה זו בתכלית השלילה ודנוה ככפירה גמורה בתושבע"פ ובחכמי המסורה שכל דבריהם נאמרו ברוה"ק וכל רו לא אניס להו.⁶⁷ וזה יותר משנתיים ימים שדנו גדולי הפוסקים בדבר והחרימו⁶⁸ וגם גזרו שריפה⁶⁹ על חיבורים שונים שהביאו שיטה זו⁷⁰. ובספר 'אפיקי מים'⁷¹ מתורתו של הרה"ג ר' משה שפירא שליט"א ותלמידו נקבע שהמאמר הנ"ל המיוחס להגרש"ר הירש – לפיו לא ידעו חז"ל

65. תלמוד בבלי מסכת חולין, מהדורת שוטנשטיין (בלה"ק), ח"ד (מסורה תשס"ד), חולין קכו, ע"א הערה 23. [ובמהדורתם האנגלית עמ"ס חולין שם, הערה 18, ציינו לעיין בהמשניות הנ"ל הערה 62].

66. וביניהם כמה רבנים שנתנו את הסכמותיהם ליגמרות ארטסקול: [ראה לעיל הערה 60].

67. וראה מ"ש הגה"ק מקליוענבערג זצ"ל: "הלא הכחשה הוא ברעת חכמי התורה, הם אמרו שיש בעלי חיים שנבראים מאיליהם אף יש עכבר שנברא מאדמה וחציו בשר וחציו אדמה והאיך אפשר לומר שהגוי יודע טוב יותר מחז"ל ... הלא זה כפירה ממש..." (גרשם ע"פ דבריו בשיעור שמסר בש"פ בהר"ב בשנת ה'תשמ"ג ונדפס (תחת הכותרת 'בענין לסמוך על דעת חכמי הטבע ובענין התולעים הנמצאים בדגים') בקובץ אור ישראל גליון ו' (טבת תשנ"ז) עמוד קלו. וראה גם שו"ת דברי יציב יו"ד סי"ד אות ב.

68. רבנים הללו חתמו על החרם: הרה"ג ר' יוסף שלום אלישיב שליט"א; הרה"ג ר' אהרן ליב שטינמן שליט"א; הרה"ג ר' חיים פנחס שיינברג שליט"א; הרה"ג ר' שמואל אויערבאך שליט"א; הרה"ג ר' שמואל אביגדור פיינעלזאהן שליט"א ראש ישיבת 'בית מדרש לתורה'; הרה"ג ר' אלי' שמחה שוסטאל שליט"א ראש ישיבת 'בית בנימין'; הרה"ג ר' ישראל פערקאבסקי שליט"א ראש ישיבת 'בית התלמוד'; הרה"ג ר' שמואל ברנבוים שליט"א ראש ישיבת 'מיר'; הרה"ג ר' חיים שטיין שליט"א ראש ישיבת 'טעלד'; הרה"ג ר' אריה מלכיאל קטלר שליט"א ראש ישיבת 'בית מדרש גבוה' (לייקוואוד); הרה"ג ר' מאיר הערשקאוויץ שליט"א ראש ישיבת 'בית בנימין'; הרה"ג ר' יוסף ראזענבלום שליט"א ראש ישיבת 'שערי יושר'; הרה"ג ר' רפאל הלוי שארר שליט"א ראש ישיבה במאנסי; הרה"ג ר' דן זאב הלוי סגל שליט"א; הרה"ג ר' מתת' חיים סלומון שליט"א מנהל רוחני ב'בית מדרש גבוה' (לייקוואוד); הרה"ג ר' אברהם חיים לויין שליט"א ראש ישיבת 'טעלד' שיקאגו; הרה"ג ר' יהודה עדס שליט"א ראש ישיבת 'קול יעקב'; הרה"ג ר' דוד פיינשטיין שליט"א ראש ישיבת 'תפארת ירושלים'. [גם הרה"ג ר' משה שפירא שליט"א, הביע חו"ד במכתב בפ"ע ששיטה זו היא 'כפירה גמורה באמתה של תורה והכחשת מגידה'].

69. הערה דא"ג: ע"ד שריפת ספרי מינות בכלל, נשאל הגר"ח קניבסקי שליט"א ע"ד מי שהלך לחנות וראה שם ספרי אפיקורסות: "אם יטלם וישרפם? והשיב הגר"ח שלפי החזון איש' – "שרפם ופטור מלשלם". אבל הוסיף להעיר שבכה"ג "צריך זהירות לבל יתפסוהו". (כ"כ בספר 'דרך שיחה' – דברים שנאמרו על ידי הגר"ח קניבסקי והובאו לדפוס ע"י תלמידו הגר"צ ירוב שליט"א (בני ברק, תשס"ד) – ריש עמוד רחצ, ע"ש).

70. "כותב שחז"ל הקדושים יכולים ח"ו לטעות במילי דעלמא ... וכהנה כל הספר מלא בכפירה גמורה, ואפילו הדברים שאינם כפירה גמורה, מכל מקום הקורא בהם ומקבל דבריו סופו להיות כופר גמור" (מלשון הרה"ג ר' אלי' דוב וכטפויגל שליט"א ראש ישיבת 'סאוט פולסברג' בארצות הברית המצורף לחתימתו על החרמת הספרים).

71. "בעניני ספה"ע ושבועות – דברים שנשמעו בסגל חבורה של חברים מקשיבים" ע"י הרב שפירא 'נלווה אליו ספר ליקוט קדושת התורה' להרב ראובן מרדכי שמעלצער (ארץ ישראל, תשס"ו), עמוד סח, הערה פז.

72. ויש להעיר שהשיטה המיוחסת להגרש"ר הירש, לפיה אין (ומעולם לא הי') בנמצא בע"ח שנבראו מן האדמה ומן האשפה וכיו"ב, סותרת לכאורה מה שדובר הכתוב (פ' שמיני יא, מד) "ולא חטמאו את נפשותיכם בכל השרץ הרומש על הארץ", וביארו חז"ל (בתו"כ עה"כ), שכוונת התורה היא לשרץ "שאינו פרה ורבה", ולדעת הרמב"ם ה"ה אחת מתרי"ג מצוות התורה, וכמ"ש בספהמ"צ (מל"ת קצו ועד"ז בהל' מאכא"ס פ"ב ה"ג): "הזהירנו מאכילת השרצים המתהווים מן העיפושים אע"פ שאינו מין ידוע ולא יתהוו מזכר ונקבה ... וזהו ההפרש בין אמרו 'השוורץ על הארץ' ובין 'הרומש על הארץ', כי השרץ נקרא שיש בו כח המוליד בדומה, והרומש נקרא המתהווה מן העיפושים". ובוודאי לא ציוה הקב"ה דבר זה לתורה. ויש להאריך בזה. ואכ"מ.

ישראל, שלא עשאי אשה, שלא עשאי בור. רב אחא בר יעקב שמעי' לברי' דהוה קא מברך שלא עשאי בור, אמר לי' כולי האי נמי [דמשבחת נפשך דאינך עם הארץ. ל"א, כולי האי נמי, בשלמא עובד כוכבים ואשה הואיל ולא בני מצוה ניהו שפיר מברכת, אלא בור בר מצות הוא]. אמר לי', ואלא מאי מברך [להשלים שלש ברכות דרבי מאיר], שלא עשאי עבד, היינו אשה [דאשה נמי שפחה לבעלה כעבד לרבו. ל"א היינו אשה דלענין מצות אשה ועבד שוין דגמרינן לה לה]. עבד זיל טפי [אפילו הכי מזולזל העבד יותר מן האשה ל"א זיל טפי כלומר זיל והוסיף וברך שלא עשאי עבד כדי להשלים]. עכ"ל הגמרא ופירוש רש"י עלי'.

והנה בשני התלמודים ובספרי הגאונים לא הוזכרה כלל ברכת 'שעשני כרצונו' שאומרות נשי דידן האידינא, וברכה זו נמצאת לראשונה בספרי הראשונים, וכדאיתא בספר אבודרהם בסדר ברכות השחר בביאור ברכת 'שלא עשני אשה': "... והשלישית שלא עשני אשה, מפני שאינה מצווה במצות עשה שהזמן גרמא ... האשה דומה לנכנס שלא ברשות. ועוד, שאימת בעלה עלי' ואינה יכולה לקיים אפילו מה שנצטוית. והנשים נוהגות לברך במקום שלא עשני אשה, שעשני כרצונו, כמי שמצדיק את הדין על הרעה הבאה עליו", עכ"ל. ובטור או"ח סימן מו איתא: "ונהגו הנשים לברך

מהעורכים הראשיים של התלמוד מהדורת שוטנשטיין ('ארטסקרול'), הביע את דעתו שהנוקט כשיטה המיוחסת להגרש"ר הירש [ועוד⁷³] אין מזניחין אותו, וטיהר את החיבורים הנ"ל ששרפום חכמים.⁷⁴ אמנם רוב החרדים לדבר ה' קיבלו עליהם את פסקיהם של הרבנים, ובראשם הגרי"ש אלישיב שליט"א, שדחו בשתי ידיים את השיטה שחז"ל לא ידעו מחיוו דהאי עלמא יותר מחכמי אוה"ע בימיהם. וכיון שאלו מאמינים בני מאמינים הם שכל דברי חז"ל יסודותם בהר סיני וכיו"ב⁷⁵ ואין בהם שום דופי ח"ו, נמצא שמכשול גדול טמון עבורם במשניות 'ארטסקרול' ובתלמוד מהדורת 'שוטנשטיין' שבהם ציינו לעיין בדברי הגרש"ר הירש הנ"ל שדברי המשנה ששנה רבינו הקדוש לא נשנו אלא מחסרון ידיעה ועל יסוד חכמי אוה"ע אשר טחו עיניהם מראות ח"ו. ויתכן שמחמת זה וכיו"ב טענו הרבנים הנ"ל שיש להתרחק מ'ארטסקרול', כי לאו כו"ע כו"מ ניהו שיוכלו לברר את הפרי מתוך הקליפה, ושמא ישתו התלמידים וימותו ר"ל.

השמטת דברי הראשונים והמרתם בפירושים 'מודרניים'

טו) זה לשון הגמרא עם פירוש רש"י (בחצאי ריבוע) במס' מנחות מג, סע"ב - מד, רע"א: "תניא, ה' רבי מאיר אומר, חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאי

73. ראה במקומות שצוינו במשניות ארטסקרול הנ"ל הערה 62 כתנאי דמסייעי לשיטת הגרש"ר הירש.

74. בהסכמת הרה"ג ר' חיים זאב הלוי מלינוביץ שליט"א לאחר מהספרים המוחרמים נאמר שגישתו של המחבר להביא 'דיעות מורכבות' בניגוד להרגיל בכגון דא [להביא רק דיעות 'פשוטות וקנסרטיביות'] ראוי' לשבח והיא 'נאמנת להשקפת התורה האמתית'. ולאחרי שהגדולים הנ"ל (הערה 68) החרימו את הספרים חזר הרב מלינוביץ שליט"א ופירסם מכתב "לאחינו כל בית ישראל בכל מקום שהם" לחזק את ידי מחבר הספרים, אשר לפי דעת הרב מלינוביץ, ה"ה 'ממוזכי הרבים' בספרים הנ"ל וה'השקפות' שבתוכם נאמנות לדעת תורה.

75. ראה, לדוגמא, שו"ת נודע ביהודה מהדורת, יו"ד סימן ל: "ואני אומר, וכי בליטרי או קניגי הי' [השליטי גבורים] שידע תמונות כל הדגים שבעולם ליתן סימן לטהורים? ומי יכול לדמות את עצמו לבעלי התלמוד שכל דבריהם הי' ברוח הקדש והיו מקובלים איש מפי איש עד משה רבינו מפי הגבורה". [וראה באו"א קצת 'שם הגדולים' להחיד"א, מערכת ספרים, אות ה ספ"ב]. וראה גם שו"ת 'צפנת פענח' (דווינסק) ח"א סי"ד; 'צפנת פענח' על הרמב"ם הל' שבת פ"י הכ"ה (בהשמטות); 'אגרות קודש' למרן הגה"ק מליובאוויטש זי"ע ח"ג אגרת תצה (עמוד קכד); 'לקוטי שיתות' חכ"ג עמוד 34 ועמוד 36.

וראה גם שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סימן ע (בענין תופעה טבעית בתוכיות הגוף): "דבר כזה שלא נראה לשום איש לא שייך שידעו הדורות שאחר הגמרא שרק חז"ל בקבלתם וגם בסברתם שייך שידעו וחיבים אנחנו להאמין בכל דבריהם שהם דברי אלקים חיים", [משא"כ אחר חתימת התלמוד]. ע"ש. ואכמ"ל עוד.

כמלאכים? התירוץ אינו צריך לפני ולפנים: מפרשי 'ארטסקרול' רצו להלוך כנגד רוחן של אנשים ונשים מודרניים שלא תהי' דעתם נוחה מפירוש האבודרהם והטור הנ"ל, ובכלל, מכל העדר 'שוויון זכויות' לנשים, וע"כ שיכלו את ידיהם ועשו בתוך תוה"ק ככתוך שלהם: (א) הציגו כ'דבר פשוט' שנשים מברכות ברכה מקבילה לברכת 'שלא עשני אשה' כדי שיהדיו יהיו תואמים; ויתירה מזו (ב) השמיטו את פירוש הראשונים ופירושו מדעת עצמם היפך ממ"ש כל הראשונים והפוסקים: שברכת הנשים 'עדיפה' מברכת האנשים כי באה להודות לה' על מעלת הנשים כלפי האנשים! ו(ג) מטעם זה יצאו מגדרם והשמיטו גם את פירוש רש"י שכתב "דאשה נמי שפחה לבעלה" – כי שמועה זו אינה 'נאה' בעיניהם ר"ל.⁷⁷

אבל לכאורה ככגון דא, הרי העלמת כוונת הברכה המבוארת בראשונים [ושמדבריהם נראה שהיא היתה כוונת מתקני הברכה] ה"ה כעין סילוף דברי התורה ח"ו.⁷⁸ וע"כ נ"ל דאף אם יטענו מערכת 'ארטסקרול' שכוונתם רצוי' בזה שפירנסו את ברכת 'שעשני כרצונו' בפירוש חדש כדי למצוא חן בעיני הנשים בדורינו, מ"מ ברור הדבר שמעשיהם בלתי רצויים, כי איך אפשר לעקור את פירושי הראשונים ממקומם ולהחליפם בפירושים חדשים כדי לקרב את התורה אל הבריות, ואין

שעשאני כרצונו, ואפשר שנוהגים כן שהוא כמי שמצדיק עליו הדין על הרע". ובלבוש שם ס"ה כתב בזה"ל: "... ואח"כ מברך שלא עשני אשה, שאע"פ שהיא טובה ומעולה הרבה מן העבד מ"מ אינה חשובה כמו הזכרים בישראל כו', ואשה כו' מברכת שעשאני כרצונו והיא כמו שהיא מצדיקה עליה את הדין על הרעה".

והשתא ניתי 'תלמוד בבלי מהדורת ארטסקרול' (דפוס 'מסורה' ה'תשס"ג) ונחזי אנן מה עשו עם דברי הגמרא אלו. (א) על התיבות "היינו אשה" השמיטו לגמרי פירושו הראשון של רש"י "דאשה נמי שפחה לבעלה כעבד לרבו", ולא הביאו אלא פירושו השני של רש"י (כמצויין בדבריהם שם בהערה 47); (ב) הביאו (בהערה 43) כדבר הפשוט, ומבלי לציין המקור לכך, שאשה מברכת 'שעשני כרצונו' מבלי להעיר שברכה זו מקורה לאחרי חתימת התלמוד והיא שנוי' במחלוקת [ועד היום הזה ישנן נשים שאינן נוהגות לאמרה – עכ"פ בשם ומלכות]; (ג) והוא העיקר: השמיטו לגמרי את פירוש האבודרהם והטור (=המקורות הראשונים) לברכת 'שעשני כרצונו' ובמקום זה כתבו שהנשים 'נבראו [באופן שהן] קרובות יותר לשביעת רצונו של הקב"ה ועל כן הן מברכות שעשני כרצונו'.⁷⁶

וכאן הבן שואל: למה זה נטו עורכי 'ארטסקרול' מפירוש רש"י ומדברי הראשונים

⁷⁶ "they were created closer to G-d's ideal of satisfaction. They express their gratitude in the blessing for having made me according to his will", כרצונו.

בפירוש 'ארטסקרול' ציינו למ"ש בספר 'עולם התפילות' להרב אליהו מונק (מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ד), עמוד לו שכתב בזה"ל: "...ברוח זו אומרת האשה היהודייה ככל בוקר ובוקר את הברכה שעשני כרצונו, לא רק מתוך הכנעה סבילה שכתבת החלטת ה' שאין אנו רשאים למרוד בו, כי אם ברגשות חיוביים בהחלט בתורה עמוקה ובשמחה כנה שבוראה עשה אותה כרצונו כלומר כפי הרצון והחסד שלו יחברך בצורה שמצאה חן בעיניו ושרוחו נוחה הימנו נשכן המילה רצון משמעותו הסכמה, הנאה ונתת רוח כמו יהיו לרצון אמרי פי".

אבל מובן וגם פשוט הוא שאין דבריו מהווים מקור לפירוש 'ארטסקרול' הנ"ל. ובכל אופן, אין זה מצדיק את ההשטמות והסילופים שעשו בגמרות ארטסקרול וכמבואר בפנים.

⁷⁷ גם בסידור מהדורת 'אהל שרה' [קרבן מנחה], הוצאת 'ארטסקרול' תשס"ה, עמוד 12 ואילך העלימו והכחישו את דברי רבותינו הראשונים, והביאו מטעמים חדשים בביאור הברכה, כדי שלא להבעית את נשי ובנות ישראל כאלו אשר דיעותיהן הן היפך 'דעת תורה'.

⁷⁸ וגם יתכן דכיון שנתקנה ברכה זו שיש בה קיום של צידוק הדין, הרי נתחדש במנהג ישראל זה דיש לאשה להצדיק עלי' את הדין בברכות השחר, ואם מעלימים מהנשים את דברי הראשונים והפוסקים אשר מפיחים אנו חיים, ואומרים להן רק מה שמוצא חן בעיניהן, הרי גורמים להן לבטל קיום זה. 'צ"ע בזה'.

ישראל וחכמיהם [המקובלים גם ע"י עורכי 'ארטסקרול'] התנגדו בתוקף לאמירת התפלה [שנתקנה ע"י הציונים] לשלום ממשלת המדינה [ראשיה ויועציה]⁷⁹ כו' בכלל,⁸⁰ והם נתנו יד להמורדים בדעת גדוליהם וחכמיהם. ועוד, כי ידוע בשער בת רבים שישנן שתי נוסחאות להתפלה לשלום מדינת ישראל: האחת, שמכנה את המדינה בשם התואר "ראשית צמיחת גאולתנו"; והשני שאינה גורסת תיבות אלו. ובמקום 'בחירת הרע במיעוטו' הוסיפו 'ארטסקרול' חטא על פשע בקביעת הנוסח שמכנה את המדינה בשם "ראשית צמיחת גאולתנו", שיטה שאין 'דעת תורה' סובלתה,⁸¹ ולדעת כמה גדולי ישראל

להכחיש מ"ש בתורה שלימה שלנו אפילו כדי לעשות נחת רוח לנשים.

'ראשית צמיחת גאולתנו'

טז) בידי הוה עובדא: פעם אחת הוצרכתי לנסוע למרחקים, ובש"ק בבוקר נכנסתי להתפלל בביהכ"נס שבציריך, אשר כל הסיידורים שהיו שם נדפסו ע"י 'ארטסקרול'. ובהגיע עירן צלולתא לשלום קהלות הקודש וכו' הסתכלתי בסידורי, נשתוממתי על המראה וחיל ורעדה אחזתני; בסידור זה הדפיסו באותיות גדולות תפלה לשלום "מדינת ישראל ראשית צמיחת גאולתנו"! ר"ל.

שתים רעות עשו אנשי 'ארטסקרול' בזה: חדא, כי הלא המפורסמות אי"צ ראי' שגדולי

79. להעיר משו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סמ"ה: "במדינת ישראל ... הנהגת המלכות דשם שהיא בעוה"ר אצל כופרים ומומרים ... שלא מתחשבים עם כל איסורי התורה החמורים ביותר והמפורשים בגמ' ובקראי ... מינוי כופרים ורשעים ודאי אינו כדין התורה כמפורש ברמב"ם פ"א ממלכים ה"ז וכל מי שאין בו יראת שמים כו' אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל כו' וכ"ש שכופרים ורשעים אין ממנים לשום מינוי". וראה גם שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב ס"ט. ובכ"מ.

ויש להעיר, שה'חזון איש' סבר שאין מדינת ישראל נחשבת כמדינה חוקית שמחוייבים לציית לחוקי' אלא כ"מוכס העומד מאליו", כממשלת לסטים וגזלנים. ראה שו"ת מנחת יצחק ח"ט סוף סימן ק"י "בענין הפרשת תרו"מ מפירות שביד השלטון (=מדינת ישראל)": "... וכבר אמרו בשם הגאון החזון איש ז"ל דמדינה זו דינו כמוכס העומד מאליו" (ראה ב"ק קיג, ע"א. רמב"ם הל' גזילה פ"ה הי"א. טושו"ע חו"מ סס"ט ס"ו). וראה גם שם סימן קיב. [וראה גם שו"ת קנה בושם להגר"מ בראנדסארפער ח"ב (ירושלים, תשנ"א) סימן קא אות א "בהשלטון הקיים כעת כאן בארץ ישראל ... לא שייך בהו דינא דמלכותא דינא ואינם אלא קבוצת גזלנים שהשתלטו על אנשי המדינה ... גם הממונים שלהם שנתמנו על ידם אין דינם כנתמנו בערכאות של גוים עפ"י המלך אלא כעושה עצמו אפוטרופוס מאליו ואין במעשיו כלום". ויש להאריך בזה. ואכ"מ].

80. גם להעיר משיטת ה'מנחת יצחק' בתשובותיו ח"י סימן יו"ד בא"ד, ש"כל עצם הקמת המדינה, היא כפירה גמורה בביאת המשיח וזהו נגד התורה, בהעברה על שלוש שבועות שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו באומות ולא ידחקו את הקץ כאשר מבואר היטב בספח"ק יואל משה"; "כל עיקר יסודה של המדינה היא בעבירת העברה על הג' שבועות המבואר בכתובות (דק"א ע"א), כאשר מבואר כ"ז באריכות בספח"ק יואל משה מאמר שלש שבועות ונגרמו ע"ז אבדות נפשות רבות למאות ואפים בעוה"ר" (ליקוטי תשובות – מנחת יצחק' סימן קי ס"ג). וראה בארוכה 'יואל משה' (ברוקלין תשכ"א) מאמר שלש שבועות, ושם סע"ז (עמוד צג). ועוד.

81. כמ"ש כו"כ גדולי ישראל ומהם: הגאון ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד (קובץ מאמרים, תל אביב תשכ"ג, עמוד צב); החזון איש (ראה 'פאר הדור' ח"ד, תל אביב תשכ"ז, עמוד רלו) והקהלות יעקב זצ"ל (ראה בערה הבאה). ועוד. וראה בקונטרס 'בעיות הזמן בהשקפת התורה' להגר"מ שטרנבוך שליט"א (ירושלים תשכ"ט), מאמר ג' עמוד 31 ואילך. מאמר זה נדפס עוה"פ בסוף ספרו 'תשובות והנהגות' ח"ד ושם הביא מ"ש הגרי"ז מבריסק זצ"ל שעונן חמור הוא לקשר את המדינה עם צמיחת הגאולה, ע"ש. וראה גם 'בעיות הזמן' להגר"ר גרוזובסקי זצ"ל (בני ברק, תשל"ב) עמוד קמג ואילך ובספר 'בין ששת לעשור' להגר"ש וולבה זצ"ל (ירושלים, תשל"ו) בהקדמתו (עמוד יא). ומן הגה"ק מליובאוויטש ז"ע האריך בענין זה בכ"מ, וכתב שאלו התועים "בפירוש המאורעות דשנים אלו, ד' יכפר בעדם, ומפרשים המצב כאחלתא דגאולה...", הנה – "ע"ז דוחין את הקץ ח"ו, נוסף ע"ז שהדברים ע"ד אחלתא דגאולה בזמן זה מביאים לקולא בקיום התומ"צ" (אג"ק ח"י אגרת ג'קד). ובמק"א כתב: "נמצאים עתה בגלות חשך כפול ומכופל עוד יותר מדורות שלפנינו, כיון שכמה מגדולי ישראל הלכות למנוחות וכו' ולא די בהחשך מצד עצמו, הנה נתקיים גם החזון דשמים חשך לאור ואור לחשך" (אג"ק ח"ט"ו אגרת ה'תשנ"ב); "כאשר נמצא הוא באה"ק ת"ו ורואה המצב על אחר, אשר שמים אור לחשך וחשך לאור וכו' ואחכ"ז יאמר שזהו אחלתא דגאולה וכיכירי ע"ז בקול רם, הנה תמי' אחר תמיה".

ה"ה בגדר כפירה בשלושה עשר עיקרי הדת ממש.⁸²

וכאשר קרה לי מקרה בלתי טהור הנ"ל, קיימתי בעצמי מה שאמרו חז"ל 'דאגה בלב איש ישיחנה לאחריים', ולתדהמתי הראוני שכבר מזמן (בשנת תשד"מ) הוציאו 'ארטסקרול' ספר 'מדרין לגבאי' ובו כל מיני תפלות וברכות הנחוצות לגבאי בתי כנסיות ובתי מדרשות, תמידין כסדרם ומוספין כהלכתם, ובתוכו (בעמוד 26) 'תפלה לשלום מדינת ישראל ראשי' ויועצי' וכו', בה תיאר את מדינת ישראל כ'ראשית צמיחת גאולתנו' ו"ל! הרי שזה יותר מעשרים שנה ששנו ושילשו באוולתם למרוד ב'דעת תורה' ולמרות את פי גדולי; לגנוב דעתם של היהודים החרדיים ולהכשיל יהודים כשרים המתפללים לפי תומם במחשבת מעל ומרי, בראותם שגם 'ארטסקרול', שיש להם גושפנקא של הרבנים החרדים לדבר ה', מדרין אותנו, בדיעותיהם המצוינות לרעה, להתפלל עבור "מדינת ישראל ראשית צמיחת גאולתנו!"⁸³

בקיצור: ראשי 'ארטסקרול' הדפיסו סידורים ו'מדריכים' לאלפים ולרבבות ובתוך כאו"א מהם קבעו לדורות דברים שלפי דעת גדולי ישראל [אשר הם בעצמם צ"ל סרים למשמעתם] מוקצים הם מחמת מיאוס [אם לא בגדר כפירה ומינות ממש ר"ל]. נקל לשער שכו"כ יהודים חרדיים תמימים שסומכים על חזקת כשרותו של 'ארטסקרול' נכשלו ע"י סידורים הנ"ל; התפללו בסידור ש"ל מתח"י 'ארטסקרול', [מוסד המתיימר להתנהג אך ורק על פי 'דעת תורה'], ונפלו כסומא בארובה לתוך 'תפלה' הפוסקת שמדינת ישראל – מדינה שכתבה על קרנה שאין לה חלק באלקי ישראל – היא היא ראשית צמיחת גאולתנו!⁸⁴

והנני להעתיק בזה 'דעת תורה' ברורה ממ"ש הגאון ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד זצ"ל שאמר בכנסי' גדולה שהתקיימה במאינבאד, "כשאנו נגשים לבחון את יחסנו למדינה היהודית" שאינה מתנהגת ע"פ דת תורה,⁸⁵ וזה לשונו: "מכיון שנמצאים אנשים יהודים שומרי תורה האומרים שזה אתחלתא דגאולה

דברים כדרכונות כתב רבינו זי"ע במכתבו אל אחד מגדולי הרבנים באה"ק (לקוטי שיחות חט"ו עמוד 491 ואילך), וזלה"ק: "הכרות 'אתחלתא דגאולה' – ענין של סכנה. כי... כל פעם שקם משיח שקר והסית ומשך את משהו אחריו – נסתיים הדבר בקרבנות ר"ל. על דרך זה הוא גם בנוגע להראיון שהגאולה כבר התחילה", ע"ש בארוכה. ואכ"מ. אפילו מי שחושב שזה אתחלתא דגאולה, אע"פ שבאמת אינו כן כי הוא שינוי מגלות לגלות מר יותר שהאומות בדרות האחרונים עכ"פ לא התערבו בענינים של שמירת הדת משא"כ הני חפשים ר"ל, מ"מ מי שסובר שהשינוי משלטון נכרים לשלטון חפשים ורשעים מזרע ישראל הוא אתחלתא דגאולה אינו אלא טועה אבל לא רשע ח"ו שיהא מותר לדבר עליו לשון הרע ולבוזתו ברבים". וצ"ע אם מ"ש כן הוא מפני שסובר שהשיטה שהמדינה היא אתחלתא דגאולה היא רק 'טעות' ושטות בעלמא [ולא כפירה בעיקרי הדת], או דהוא משום דס"ל דאפילו אם השיטה היא בגדר כפירה ממש, מ"מ כיון דהרבה מהמאמינים בשיטה זו הם 'כופרים בשוגג' ע"כ אינם נידונים כרשעים וכמינים ואפיקורסים. ויש להאריך בזה. ואכ"מ.

83. ויש להוסיף, שלכאורה, לפי 'דעת תורה', הרי בספר 'מדרין לגבאי' עשו עוולה גדולה יותר מאשר בהדפסת הסידור הנ"ל; כי נוסף ע"ז שאפשר לקנות גם סידורי ארטסקרול הנקיים 'מציונות', הנה לאחר החיפוש נוכחתי לדעת שבסידור ה'ציוני' ישנו מאמר פתיחה להקדים את פני הרעה, כי בו ביארו שסידור זה נעשה במיוחד עבור אלו שמדינת ישראל חביבה להם וכו', וע"כ אם יקרא הקורא בזה המאמר יוכל להמלט מן הציונות טרם יקנה את הסידור ויתפלל ממנו. אבל בה'מדרין לגבאי' הנה, נוסף ע"ז שכמדומני לא הדפיסו כי אם מדרין אחד אשר בו 'שיתפו ש"ש וד"א', הרי אין שום אזהרה ורמז בתחלת הספר וכיו"ב כדי שיוכלו הקונים להתרחק מן המכוער והמתועב אצלם טרם יכניסו אותו לבתי כנסיותיהם. וק"ל.

84. "א שבאמת אין מחברי 'ארטסקרול' מאמינים בשיטות ציוניות כלל, ולא הדפיסו את הסידורים והמדריכים אלא משום דררא דממונא דאית בהו; כי רבים הם התועים המבקשים לקנות – ובכסף מלא – סידורים עם 'תפלה לשלום המדינה' [בנוסף 'ראשית צמיחת גאולתנו' דוקא]. אבל אין בכ"ו כדי הצדקה למעשיהם, שהרי פשוט שאסור לעבור על לפני עור, מסייע לידי עוברי עבירה, [הסתה לדבר עבירה], וחילול ש"ש בפרהסיא כדי להרוויח ממון!

85. דבריו נדפסו בקונטרס 'למהותה של תקופה', נספח לספר 'קובץ מכתבים... מאת רבותינו גדולי ישראל' (מהדורא שני', בני ברק תשמ"ב) עמוד כז. ובכ"מ.

הסידור מהדורת 'ארטסקרול'! כמה יראים ושלמים הוסתו והודחו והלכו אחרי ההבל, למחצה לשליש ולרביע עכ"פ, בראותם שרבני 'ארטסקרול', שאומרים שכל מעשיהם אינם אלא ע"פ חכמים, מכריזים קבל עולם ומלואו שיש מקום בראש יהודי להאמין שהמדינה הציונית היא היא ראשית צמיחת גאולתנו רחמנא ליצלן!⁸⁶

והנה, כפי הנראה, הגדרת מדינת ישראל כראשית צמיחת גאולתנו לא הובאה בתוך הגמרות ארטסקרול,⁸⁷ אבל עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עלי'. וכיון שנתברר לנו כמאה עדים שהעומדים בראש גמרות אלו פנו עורף לגדולי ישראל אשר מפייהם אנו חיים, ונתפסו בהשקפות שלקטו בכרמים זרים, הרי

עלינו להודיע להם דעת תוה"ק שאין זה כי אם אתחלתא גדלות. מאי משמע? היהודים הלא כבר נמצאים כאלפים שנה בגלות, ומהי האתחלתא, כוונתי לגלות היבסקציה [כינוי למדינת הציונים, ע"ש]? גלות כזה לא הי' ליהודים עד היום! אחד מגדולי הגאונים שברור הזה אמר לי בימים האחרונים, כשאני שומע אומרים שזה אתחלתא דגאולה, נעשה בשרי חידודים... צרת המדינה היהודית היא הצרה היותר גדולה", ע"ש בארוכה.

וכאשר הראיתי את סידור ארטסקרול הנ"ל לרב אחד מהחרדים לדבר ה' צעק במר נפשו בזה"ל: "כמה יהודים פשוטים שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם דיברו שקרים וכזבים לפני ה' מדי שבת שבתו – והכל בסיוע ובעידוד של

86. ויש להעיר ממ"ש בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב סי"ז, ש"במתפלל מתוך סידורים שנעשה בהן עבירה, כשיודע המתפלל מזה, יש טעם גדול לומר שאינה תפלה כלל" משום דינא ד'אין קטיגור נעשה סניגור', ע"ש, [אם כי למעשה אין לו לחזור ולהתפלל דמי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה והוי מעוות לא יוכל לתקן]. וגם בשאר ספרים שנעשה עבירה בהדפסתם, כתב באג"מ ש"יש לאסור [להשתמש בהם] דהמצוה של לימוד התורה נמי יש להיות בלא קטרוג וגם הא צריך סייעתא דשמיא להבין דברי תוה"ק כו' ואם יהי' קטרוג ח"ו במצות הלמוד גופה הרי יהי' עכוב מלהתברך בסייעתא דשמיא". [וראה בספר 'דרך פקודיך' (להגה"ק רצ"א מדינוב זצ"ל) מל"ת י"א בהגה"ה בשוה"ג: "שמעתי מגדול אחד שיש בידו קבלה כשיש בבית איזה ספר מספרי המינים הללו אסור לספר דברי תורה כי היא עבודה זרה ממש, ועבודה זרה היא כמו צואה, צא תאמר לו" ע"פ ישעי' ל, כב; שבת פ"ט מ"א וע"פ פ"ג מ"ן], ומסתבר הוא"].

87. והנה בתלמוד בבלי מסכת מועד קטן מהדורת 'שונשטיין-ארטסקרול' באנגלית (דפוס 'מסורה' ה'תשנ"ט), דף כו ע"א הערה 43 ציינו (בקשר לחיוב קריעה על ערי יהודה וירושלים בזמן הזה) לדברי הגרמ"פ באג"מ או"ח ח"ה סל"ז וז"ל: "עתה שבחסדי השם יתברך אין מושלים האומות על ערי יהודה ועל ירושלים, והם גם מיושבים, הוא טעם גדול שלא לקרוע, אף שעדיין לא באה הגאולה ע"י מלך המשיח ואנו מתפתחים מהאומות, אין לקרוע". [וכ"כ לצדד בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' ע' (אות יא), שבזמן הזה אי"צ לקרוע על ירושלים העתיקה "מאחר שהיא . . . בנוי לתפארת ואינה עכ"פ ברשות האומות", רק שסיים שם בהסתייגות "אם איכא חלק מירושלים ברשות האומות – אף אם נבנו יפה – צריך לקרוע"]. והנה בוודאי לא נעלם ממדפיסי הגמרות 'ארטסקרול' שרוב פוסקי דורינו [ובראשם הגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה ח"א סו"ס עג; ויבלחט"א הגאון ר' שמואל הלוי וואזנער שליט"א בשו"ת שבט הלוי ח"ז סע"ח. ועוד] סברו שחייבים לקרוע על ירושלים בזה"ז (וכפי שציינו בעצמם בתלמוד בבלי מסכת מועד קטן מהדורת 'שונשטיין-ארטסקרול' בלה"ק, כו, ע"א הערה 41), כי אע"פ שהעיר ירושלים נמצאת תחת שלטון ממשלת מדינת ישראל עדיין היא נחשבת כירושלים בחורבנה". וא"כ, אשר שהגרמ"פ רב גוברי' ופליג עלייהו, מ"מ נתקשיתי למה זה השמיטו בגמרא האנגלית את דברי שאר הפוסקים אשר מפייהם אנו חיים וציינו רק לדברי הגרמ"פ, אין הדבר אומר אלא דרשני! ואולי י"ל שגם בזה רצו העורכים הכלליים של ספרי 'ארטסקרול' למצוא חן בעיני היהודים הציונים' ואמתחות כספיהם, וע"כ לא רצו לציין [בגמרא שהדפיסו בשפה המדוברת בארה"ב], לשיטת הדורשות בגנותה של ממשלת מדינת ישראל.

לכללות ענין חיוב קריעה על עיה"ק ירושלים תוכב"א בזה"ז – ראה גם אגרות רבינו הגה"ק מליובאוויטש זי"ע חט"ו, אגרת ה'תשע"ד; שו"ת דברי יואל (להאדמו"ר מסטמאר זצ"ל) או"ח סימן ל' סי' [והנה ודאי הלא עדיף עכשיו, אלא אדרבה גרוע עכשיו באותה הממשלה כמבואר בוהר הקדוש כמה פעמים דגלות הערב רב קשה יותר מגלות האומות, ואין להסתפק בזה [על חיוב קריעה בזה"ז] בעוה"ר"]. וראה גם ספר 'בירור הלכה' להגרי"א זילבר שליט"א או"ח ח"ג (בני ברק, תשמ"ג) סוף סימן תקס"א (עמוד שז); 'זכרון בצלאל' להרב שריה דבליצקי שליט"א (בני ברק, ה'תשל"ו) על יו"ד שש"מ סל"ח (עמוד קמד); 'ארחות רבנו בעל הקהלות יעקב' (להרב ישעי' הורביץ, ב"ב תש"ן) עמוד שיח ואילן. ועוד. ויש להעיר ממ"ש בשו"ת משנה הלכות ח"ו סימן ק. ואכ"מ.

על ידי גדולי המומחים בעניני הלכה והשקפה וכו', והם יעמידו מצרף ומטהר להוציא מהן כל סיג ופגם עד יצא כנוגה צדקתן.

והנה בכל מאמרינו זה דברנו מעריכת תרגומים ופירושים חדשים לגמרא בלשון הקודש, ועדיין צריכים אנו לדון בענין הגמרות המתורגמות ומבוארות באנגלית ובשאר לשונות, ובדוגמת התלמוד מהדורות 'ארטסקרול' באנגלית. ועל כך נייחד את הדיבור במאמר הבא בעזרת הא-ל יתברך ויתעלה.

כבר איתרע חזקת המו"ל וע"כ יש לחשוש פן טמנו בין השיטין, זעיר פה זעיר שם, דברים שהם היפך 'דעת תורה' האמיתית.⁸⁸

סוף דבר

יז יש באמתחתי דוגמאות לרוב מהשקפות זרות ל'דעת תורה' הטהורה המצויות בספרי 'ארטסקרול' – תקצר היריעה מהכילם. אמנם קיי"ל דבתלתא זימני הוה חזקה, ועל כן די בשלש דוגמאות הנ"ל להורות שהתבן מעורב עם הבר בספרי 'ארטסקרול'. ועל כן נראה ש'גמרות ארטסקרול' טעונות בדיקה בי"ג נפה

88. וע"ד מ"ש בשו"ת באר משה ח"ה ס"ג אות ב' ע"ד "הנתפסים בדעה נפסדה של הציונים והמסרחים" ש'בוודאי ובוודאי אסור לומר דבר שמועה בשמם בבית המדרש וק"ו שאסור להזכיר שמם בספר לזכר עולם", ושם אות ג' כתב "שכמו שאסור ללמוד מהם פה אל פה כמו כן אסור ללמוד מספריהם. . ואין לחלק ולומר דדוקא מפיהם אסור ללמוד שמא ילמוד ממעשיהם ... משא"כ הלומדים מספריהם אין שום חשש שילמוד ממעשיהם זה טעות מוחלט: חדא, דשפיר יש לחוש שילמוד ממעשיהם אחר שיראה בספר גדלותו בתורה יטעה ויאמר שבוודאי בכחו הגדול בירר ששרי להיות מהציונים או מהמסרחים וכיוצ"ב, או למשל מי שילמוד מספר שמחברו ראש ישיבה באיזה ישיבה יוניווערזיטי ויראה רוב בקיאותו בתורה, ח"ו יאמר בוודאי שרי להיות ממחנכי ישיבה יוניווערזיטי ושרי ללמוד שם מאחר שרב גדול בתורה כמותו עומד בראש, שבאמת פיגול ומתועב הוא לנו כידוע ומפורסם. הא חדא, ועוד, דהא המחבר בספרו יכול לטמון תחת אחת השיחים כלאחר יד כביכול מסיח לפי תומו דעות נפסדות שלו ויהיו נמשכין אחריו ח"ו".

אבל יש להעיר, שלכאורה, גם לדעת ה'באר משה', הר"ז לענין הלימוד מתוך חיבורים כאלו, אבל לענין שריפתם יש להעיר ממ"ש בשו"ת שבט הלוי ח"ג יו"ד סימן קמו בנוגע ל"מי שהוא מקיים תורה ומצוות אלא שיש לו דעה חיצונית שזרה ואסורה לנו לדרך אבותינו ואנו מחליטים להתרחק מהם ומהמונם" – ד"אין בכוחנו לשרוף סתו"מ שכתב הנ"ל או ספריו (אם לא שיש שם דעה כזו נגד תורה שבכתב או שבע"פ המסור לנו) ולאבר שמות הקודש אם לא שנתאספו חכמי ישראל וגזרו זה דרך גזרת נדוי ע"ד המבואר בחולין י"ג ושו"ע יו"ד סי' של"ד". וראה שו"ת מנחת יצחק ח"ו סימן קיא מה שהעיר על דברי בעל 'שבט הלוי'. [וראה גם שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סק"ה; שם סק"א; שם סק"ז; יו"ד ח"ג סקט"ו; יו"ד ח"ד ס"ג אות ב. ואכ"מ].

החילוק בין חנוכה לפורים

והי' אומר מהר"ם וכו' ואיכא למידק היא גופא קשה למה לא קבעום למשתה ושמחה כמו בפורים ונראה דבפורים עיקר הגזירה היתה לפי שנהנו מסעודתו וע"כ נגזר עליהם וכו' את הגופים שנהנו מאכילה ושתיה של איסור ושמחה ומשתה של איסור וכשעשו תשובה עינו נפשותם וכמ"ש אסתר לך כנוס וכו' ואל תאכלו וכו' ג' ימים וכו' ולפיכך קבעום למשתה ושמחה לזכור עיקר הנס אבל בחנוכה עיקר הגזירה היתה על שנתרשלו בעבודה וע"כ היתה הגזירה לבטל מהם העבודה כדתניא בברייתא שגזר עליהם לבטל התמיד.

(ב"ח ס"י 'תרע"א)